

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра теорії та практики перекладу романських мов імені Миколи Зерова

**ПЕРЕКЛАД ЕТНОГРАФІЧНИХ РЕАЛІЙ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО КОЛОРИТУ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ ПРОСПЕРА
МЕРІМЕ «КАРМЕН»)**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки 4 курсу бакалаврату
освітньої програми

«Переклад з французької та з
англійської мов»

спеціальність – 035 філологія

Карини Олександрівни НАШИЛЬНИК

Науковий керівник:

к.філол.н., доцент АНДРІЄВСЬКА Е.М.

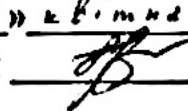
Рецензент:

доцент ЧЕРНІЄНКО Г. В.

«Допущено до захисту»

на засіданні кафедри теорії та практики перекладу
романських мов імені Миколи Зерова

протокол № 8 від «24» к.б.т.н. 2026 року

в.о. завідувача кафедри **к.філол.н. Ірина ЦИРКУНОВА**

КИЇВ
2026

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕРЕКЛАДУ ЕТНОГРАФІЧНИХ РЕАЛІЙ	12
1.1. Поняття етнографічних реалій у перекладознавстві	12
1.2. Національний колорит та його роль у художньому тексті	16
1.3. Основні способи перекладу етнографічних реалій	19
1.4. Перекладацькі стратегії: доместикація і форенізація	23
1.5. Особливості інтерпретації іспанських етнокультурних реалій у французькому тексті	28
Висновки до першого розділу	31
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ ЕТНОГРАФІЧНИХ РЕАЛІЙ У НОВЕЛІ «КАРМЕН»	33
2.1. Класифікація етнографічних реалій у новелі «Кармен»	33
2.1.1. Побутові реалії	33
2.1.2. Соціальні реалії	36
2.1.3. Культурні реалії	38
2.1.4. Географічні реалії	39
2.1.5. Іншомовні вкраплення	41
2.1.6. Французькі описові реалії та культурно марковані звороти	43
2.2. Перекладацькі прийоми відтворення етнографічних реалій	47
2.3. Збереження національного колориту в українському перекладі	51
2.4. Проблемні випадки перекладу етнографічних реалій	54
2.5. Оцінка ефективності перекладацьких стратегій	58
Висновки до другого розділу	61
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	68
ДОДАТКИ	69

Додаток 1 Етнографічні реалії та іншомовні вкраплення новели П. Меріме «Кармен» та їх український переклад К. Бабкіної	69
Додаток 2 Кількісне та відсоткове співвідношення груп етнографічних реалій новели «Кармен» (за матеріалом Додатка 1)	74
Додаток 3 Способи відтворення етнографічних реалій новели «Кармен» в українському перекладі К. Бабкіної.....	75
RÉSUMÉ	78

АНОТАЦІЯ

Роботу присвячено вивченню перекладу етнографічних реалій як засобу збереження національного колориту художнього тексту. Її *метою* є виявлення способів відтворення таких реалій на матеріалі новели Проспера Меріме «Кармен», зокрема іспанських, ромських та баскських культурно маркованих одиниць, а також специфіки їх відтворення в українському перекладі Катерини Бабкіної. *Актуальність* дослідження зумовлена відкритістю проблеми передачі безеквівалентної лексики в художньому перекладі, відсутністю універсального алгоритму її відтворення, а також недостатньою науковою розробкою сучасного українського перекладу «Кармен» у площині франко-українського перекладознавства.

Методологічну основу становлять зіставний, описовий та перекладознавчий методи, а також метод суцільної вибірки, що дали змогу простежити зв'язок між системою реалій оригіналу та перекладу, виявити переважні перекладацькі прийоми й оцінити збереження національного колориту.

У межах роботи встановлено, що новела «Кармен» характеризується багатшаровою культурною природою, у якій французький автор репрезентує іспанську дійсність разом із ромським та баскським світами, а сам виступає оповідачем-етнологом, який пояснює чужі слова у примітках. Аналіз перекладу виявив переважання прийомів, що зберігають чужорідну форму одиниці, — транскодування, збереження оригінальної графіки іншомовних вкраплень та систему авторських і перекладацьких приміток. Водночас перекладацькі рішення К. Бабкіної демонструють використання широкого спектра трансформацій — від калькування й функціонального аналога до описового перекладу, що сприяє збереженню колориту оригіналу. Результати дослідження підтверджують, що домінантною стратегією перекладу є форенізація, а виявлені втрати є об'єктивними й закладеними в самій природі безеквівалентної лексики. Робота сприяє

розширенню теоретичних засад перекладознавства й окреслює перспективи подальших студій у сфері франко-українського перекладу художньої літератури.

Ключові слова: етнографічні реалії, національний колорит, безеквівалентна лексика, форенізація, художній переклад, французько-український переклад.

ABSTRACT

This work is devoted to the study of the translation of ethnographic realia as a means of preserving the national colour of a literary text. Its *aim* is to identify the means of rendering such realia based on Prosper Mérimée's novella *Carmen*, particularly Spanish, Romani and Basque culturally marked units, as well as the specifics of their rendering in the Ukrainian translation by Kateryna Babkina. The *relevance* of the research stems from the open nature of the problem of rendering culture-specific vocabulary in literary translation, the absence of a universal algorithm for its rendering, and the insufficient scholarly examination of the contemporary Ukrainian translation of *Carmen* within the field of French-Ukrainian translation studies.

The *methodological* basis consists of comparative, descriptive and translation-oriented methods, as well as the method of continuous sampling, which made it possible to trace the connection between the system of realia in the original and the translation, to identify the prevailing translation techniques and to assess the preservation of national colour.

Within the framework of the research, it has been established that the novella *Carmen* is characterised by a multi-layered cultural nature, in which the French author represents Spanish reality together with the Romani and Basque worlds, while assuming the role of a narrator-ethnologist who explains foreign words in his notes. The analysis of the translation revealed the predominance of techniques that preserve the foreign form of the unit — transcoding, the retention of the original graphic form of foreign-language insertions, and a system of authorial and translator's notes. At the same time, K. Babkina's translation decisions demonstrate the use of a wide range of transformations — from calquing and functional analogue to descriptive translation — which contributes to the preservation of the colour of the original. The results of the research confirm that the dominant translation strategy is foreignisation, and that the identified losses are objective and inherent to the very nature of culture-specific vocabulary. The work contributes to the

expansion of the theoretical foundations of translation studies and outlines the prospects for further research in the field of French-Ukrainian literary translation.

Key words: ethnographic realia, national colour, culture-specific vocabulary, foreignisation, literary translation, French-Ukrainian translation.

ВСТУП

Переклад художньої літератури завжди передбачає не лише передачу змісту, а й відтворення національно-культурної своєрідності оригіналу. Особливу складність у цьому процесі становлять етнографічні реалії — слова й словосполучення, що позначають предмети, явища та поняття, притаманні культурі, побутові й історії одного народу та чужі для іншого. Будучи концентрованими носіями національного колориту, реалії належать до безеквівалентної лексики й не мають готових відповідників у мові перекладу, через що їх відтворення є одним із найскладніших завдань перекладознавства.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, попри тривалу увагу науковців до проблеми реалій, питання збереження національного колориту при перекладі залишається відкритим, оскільки не існує універсального алгоритму передачі безеквівалентної лексики. По-друге, новела П. Меріме «Кармен» становить особливо цікавий і малодосліджений у цьому аспекті матеріал: вона має багат шарову культурну природу, у якій французький автор репрезентує іспанську дійсність разом із ромським та баскським світами, а отже, її переклад вимагає відтворення не лише іспанського колориту, а й самого французького, опосередкованого бачення цього колориту. По-третє, переклад «Кармен», здійснений Катериною Бабкіною (2018), є сучасним і досі не проаналізованим із погляду відтворення етнографічних реалій, що робить його вивчення своєчасним.

Теоретичні засади вивчення реалій закладено у працях С. Влахова і С. Флоріна, які розробили найповнішу предметну класифікацію цих одиниць, та Р. Зорівчак, яка визначила статус реалії як перекладознавчого терміна й описала способи її відтворення. Проблему безеквівалентної лексики й прийомів її передачі досліджували І. Корунець, Т. Кияк, О. Селіванова, О. Чередниченко та інші українські науковці. У зарубіжному перекладознавстві суміжні питання культурно-

специфічних елементів розглядали П. Ньюмарк, Дж. Ф. Айхела, Ю. Найда, а опозицію стратегій доместикації та форенізації обґрунтували Ф. Шляєрмахер і Л. Венуті. Власне новелу «Кармен» та її етнографічний вимір вивчали С. Аль-Матарі та інші франкомовні дослідники.

Мета дослідження — з'ясувати особливості перекладу етнографічних реалій новели П. Меріме «Кармен» українською мовою та визначити, наскільки обрані перекладацькі рішення забезпечують збереження національного колориту оригіналу.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- розкрити поняття етнографічної реалії та національного колориту в перекладознавстві;
- розглянути основні способи перекладу реалій і стратегії доместикації та форенізації;
- схарактеризувати специфіку репрезентації іспанських реалій у французькому тексті «Кармен»;
- виявити й класифікувати етнографічні реалії новели за тематичними групами;
- визначити способи їх відтворення в українському перекладі Катерини Бабкіної;
- оцінити ступінь збереження національного колориту, проаналізувати втрати й проблемні випадки та визначити домінантну перекладацьку стратегію.

Об'єктом дослідження є етнографічні реалії та іншомовні вкраплення в новелі Проспера Меріме «Кармен». Вибір об'єкта зумовлений тим, що саме ці одиниці є основними носіями національного колориту твору й водночас становлять найбільшу складність для перекладу.

Предметом дослідження є способи відтворення етнографічних реалій в українському перекладі та їхня роль у збереженні національного колориту оригіналу.

Матеріалом дослідження слугували французький текст новели Проспера Меріме «Кармен» – 106 сторінок та його український переклад (2018 р.), виконаний

Катериною Бабкіною, що становить 112 сторінок. Методом суцільної вибірки відібрано корпус етнографічних реалій та іншомовних вкраплень у кількості 78 одиниць.

Методологічну основу дослідження становлять праці з теорії реалій та безеквівалентної лексики (С. Влахов, С. Флорін, Р. Зорівчак), з теорії способів перекладу реалій (І. Корунець, Т. Кияк, О. Селіванова) та з теорії перекладацьких стратегій доместикації й форенізації (Ф. Шляєрмахер, Л. Венуті).

Для розв'язання поставлених завдань застосовано такі **методи**: аналіз і синтез наукової літератури — на етапі опрацювання теоретичного матеріалу; метод суцільної вибірки — для відбору реалій із тексту оригіналу; зіставний (порівняльний) метод — для зіставлення оригіналу з перекладом; описовий метод і метод перекладознавчого аналізу — для визначення способів відтворення реалій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі вперше здійснено комплексний перекладознавчий аналіз українського перекладу новели П. Меріме «Кармен», виконаного Катериною Бабкіною (2018), із погляду відтворення етнографічних реалій. Уперше на цьому матеріалі простежено зв'язок між обраними перекладацькими прийомами та домінантною стратегією перекладачки, а також показано, як перекладач відтворює багатшарову культурну природу новели — поєднання іспанських реалій з іншомовними вкрапленнями двох типів (ромськими й баскськими).

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані в курсах теорії та практики перекладу, лінгвокраїнознавства, інтерпретації художнього тексту, а також у практичній діяльності перекладачів художньої літератури, які працюють із культурно маркованою лексикою у французько-українському напрямі.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та практичного) з висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, окреслено його практичну цінність, а також подано стислий опис структури роботи.

Перший розділ — «Теоретичні основи перекладу етнографічних реалій» — присвячений теоретичним засадам дослідження: у ньому розкрито поняття реалії та національного колориту, розглянуто наявні класифікації етнографічних реалій, способи їх перекладу й опозицію перекладацьких стратегій доместикації та форенізації, а також схарактеризовано специфіку репрезентації іспанських етнокультурних реалій у французькому тексті новели «Кармен».

У другому розділі — «Практичний аналіз перекладу етнографічних реалій у новелі "Кармен"» — здійснено зіставний аналіз оригіналу новели П. Меріме та її українського перекладу, виконаного Катериною Бабкіною: класифіковано виявлені реалії за тематичними групами, простежено способи їх відтворення, оцінено ступінь збереження національного колориту, розглянуто проблемні випадки та узагальнено домінантну перекладацьку стратегію.

У висновках підсумовано результати дослідження.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕРЕКЛАДУ ЕТНОГРАФІЧНИХ РЕАЛІЙ

1.1. Поняття етнографічних реалій у перекладознавстві

Термін «*реалія*» (від лат. *realia* — «речові», «дійсні») у перекладознавстві позначає слова й словосполучення, що називають предмети, явища та поняття, характерні для культури, побуту, історії одного народу й відсутні в інших народів. Саме ця прив'язаність до конкретної національної культури відрізняє реалії від решти лексики.

Важливо розмежувати поняття «реалія-предмет» (об'єкт дійсності) і «реалія-слово» (мовна одиниця, що його позначає) — у перекладознавстві термін вживається переважно у другому значенні.

Реалії є одним із найскладніших і найбагатогранніших об'єктів перекладознавства, що зумовлює тривалі дискусії щодо їх трактування та систематизації. Багатогранність цих лексичних одиниць і розмаїття функцій, які вони виконують у мові, спричинили появу численних підходів до визначення поняття, проте дотепер єдиної універсальної дефініції, яка б охоплювала всі аспекти цього феномена, не сформовано.

Найдетальніше трактування поняття належить болгарським дослідникам С. Влахову і С. Флоріну, які розглядають реалії як слова й словосполучення, що позначають предмети, явища та поняття, характерні для життя, побуту, культури й історичного розвитку одного народу та чужі для іншого. Близьким за змістом є визначення німецької перекладознавиці К. Геншельманн, яка трактує реалії як слова, що відображають унікальні особливості життя певного народу чи країни, включно з політичними, побутовими, релігійними, суспільними та історичними нюансами [Мукатаєва 2022, с. 176].

Поняття реалії має відповідники й у західному перекладознавстві, де ці одиниці частіше називають культурно-специфічними елементами (culture-specific

items). Дж. Франко Айхела визначає їх як текстуально актуалізовані одиниці, чия функція та конотації в оригіналі породжують перекладацьку проблему при перенесенні в цільовий текст, оскільки відповідного поняття в культурі читача або не існує, або воно має інший статус [Aixelá 1996]. П.Ньюмарк, своєю чергою, запропонував класифікацію культурних слів за тематичними сферами — екологія, матеріальна культура, суспільне життя, звичаї та поняття, — що типологічно близька до предметного поділу Влахова й Флоріна [Newmark 1988]. Така суголосність вітчизняної та зарубіжної традицій засвідчує, що попри відмінність термінів ідеться про той самий феномен — лексику, у значенні якої закладено етнокультурну інформацію.

Варто розмежовувати реалії та суміжне явище — терміни. Термін визначають як слово або словосполучення, що позначає чітко окреслене спеціальне поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва чи суспільного життя [Словник-довідник 2006, с. 313]. Хоча реалії, надто географічні, за своєю природою найбільше зближуються з термінами, межі між цими категоріями розмиті, і чимало слів можна інтерпретувати неоднозначно — віднести як до однієї, так і до іншої групи.

Класифікація. Найповнішою й найобґрунтованішою вважають класифікацію Сергія Влахова і Сидера Флоріна, які розглядають реалії з трьох перспектив — предметної, часової та просторової. В основі предметної класифікації лежить сам предмет або явище, яке позначає реалія, відповідно до чого виокремлюють три великі групи.

Перша група — географічні реалії, до яких належать назви природних та антропогенних об'єктів (степ, гребля, лісостеп, заплава), кліматичних явищ (сніжиця, негідь, імжа), а також рослин і тварин, поширених лише в певній місцевості (смерека, рогіз, бриндуша).

Друга, найважливіша для теми цього дослідження група — етнографічні реалії, тобто поняття зі сфери побуту та культурних традицій народу. Вона має розгалужену внутрішню структуру й охоплює: побутові реалії — їжу й напої

(жентиця, таверна, шинок), одяг та взуття (черес, постолі, крашениці), житло й хатнє начиння (колиска, одвірок, хата, очіпок, піч, глек); трудові реалії — назви професій (пастух, козар, бондар, чумак), знаряддя праці (коцюба, мотика, жорна) та форми її організації (сільрада, газдівство); одиниці міри й грошей (верста, сажень, пуд, гривня, копійка); а також мистецько-культурні реалії, до яких належать види й витвори мистецтва (писанка, мотанка), музичні інструменти й виконавці (трембіта, бандура, кобзар), фольклорні та міфологічні образи (мавка, чугайстр, перелесник), свята (Івана Купала, Святвечір) і обряди (колядування, сватання, хрестини).

Третя група — суспільно-політичні реалії, що об'єднують назви адміністративно-територіального устрою (хутір, поселення), органів і носіїв влади (староста, голова), явищ суспільно-політичного життя (дисидент, шістдесятники, селянство) та військові реалії (ранг, капітан) [Влахов, Флорин 1990, с. 54–55].

Часова класифікація тих самих дослідників поділяє реалії на сучасні та історичні. Історичні реалії тісно пов'язані з конкретною епохою й позначають назви історичних подій, документів і реалій політичного, релігійного та соціального життя минулого (козацтво, гетьманщина, кріпацтво, голодомор, розстріляне відродження); частина з них залишається активною в сучасній свідомості, тоді як інші поступово втрачають актуальність. Сучасні ж реалії відображають сьогодення (Верховна Рада, Революція Гідності, волонтер, ВПО).

Просторову класифікацію науковці характеризують як умовну: при віднесенні реалії до певної групи враховують як національну належність позначуваного, так і мови, що беруть участь у перекладі. У площині однієї мови виокремлюють свої реалії (питомі для цієї мови — кобзар, вишиванка, борщ, паляниця) та чужі реалії (запозичені з інших мов прямо, через кальку чи транскрипцію). Своєю чергою, серед своїх реалій розрізняють національні (загальновідомі всім носіям), локальні (властиві окремому діалекту чи говору) та мікрореалії (вживані лише в межах населеного пункту або вузької групи мовців), а серед чужих — інтернаціональні (поширені в багатьох мовах: університет,

демократія, філософія) та регіональні (характерні для групи мов певного регіону: вареники, галушки) [Влахов, Флорин 1990, с. 56–59]. Прикметно, що частина «своїх» реалій є давніми запозиченнями, які повністю інтегрувалися в мову; цей процес Ілько Корунець називає доместикацією (одомашненням), наводячи приклади тюркізмів XIII–XIV ст. — майдан, кавун, килим, базар [Корунець 2012]. У площині пари мов реалії розглядають крізь призму перекладу, виокремлюючи внутрішні реалії (що належать одній із мов пари й чужі для іншої — як «сауна» для українсько-фінської пари) та зовнішні (однаково чужі для обох мов — як «кілт» для української та англійської) [Влахов, Флорин 1990, с. 59].

Поряд із предметним поділом існують й інші підходи. Так, Кете Геншельманн пропонує розгорнутішу предметну типологію, виокремлюючи географічні, етнографічні, побутові, історичні, суспільні, політичні, військові, архітектурні та релігійні реалії [Мукатаєва 2022, с. 176]. Українська дослідниця Роксоляна Зорівчак, спираючись на праці С. Влахова і С. Флоріна, класифікує реалії за двома критеріями. В історико-семантичному плані вона розрізняє власне реалії з наявними референтами (трембіта, кожух, майдан) та історичні реалії, що з плином часу втратили прямий референт (козаччина, панщина, жупан). За структурним критерієм виокремлює реалії-одночлени (ватра, колиска, співанка), називні реалії-полічлени (братська могила, нечиста сила) та реалії-фразеологізми (винести гарбуза, байдики бити) [Зорівчак 1989, с. 70–71]. Із позиції практики перекладу Р. Зорівчак увела поняття прихованих реалій, які на перший погляд видаються простими для відтворення, але приховують глибинний культурний контекст (укр. душа, серце, хліб; англ. home, freedom) [Зорівчак 1989, с. 72].

Окремий ракурс пропонує Юлія Ткаченко, яка радить враховувати аксіологічний аспект реалій, тобто цінності, що вони відображають; найвиразніше це виявляється у власних назвах — реаліях-антропонімах (Тарас Шевченко, Богдан Хмельницький) та реаліях-топонімах (Київ, Львів), які є водночас носіями національного колориту й джерелом інформації про історію, традиції та менталітет

народу [Ткаченко 2015, с. 70]. Олена Сергєєва натомість поділяє реалії на ономастичні (топоніми й антропоніми з культурно-історичним контекстом) та апелятиви (загальні назви, що охоплюють матеріальний і духовний світ) [Сергєєва 2020, с. 42], а Наталія Герцовська акцентує на морфологічному вияві реалій, які можуть мати іменникову, прикметникову, дієслівну та інші форми зі збереженням вихідного значення (лірник — лірникувати — лірникуючи) [Герцовська 2014, с. 6].

Реалії належать до ширшого пласту безеквівалентної лексики й тісно пов'язані з проблемою перекладу: саме чужорідність позначуваних понять для мови-сприймача й відсутність готових відповідників зумовлюють потребу в особливих перекладацьких прийомах. Належність реалій до безеквівалентної лексики неодноразово підкреслювали українські дослідники, наголошуючи, що відсутність регулярного відповідника не означає неможливості адекватного відтворення, а лише вимагає особливих перекладацьких прийомів [Лотоцька 2012]. Найчастіше реалії передають прямим запозиченням, калькуванням або транскрипцією засобами мови перекладу, причому такі запозичення нерідко набувають статусу неологізмів чи okazіоналізмів [Влахов, Флорин 1990, с. 58]. Особливу складність становлять історичні реалії, переклад яких потребує глибокого знання історичного контексту, а також приховані реалії, що мають формальні відповідники в мові перекладу, проте суттєво відрізняються від них у позамовній дійсності.

1.2. Національний колорит та його роль у художньому тексті

Художній текст ніколи не існує поза культурою, що його породила. На відміну від тексту суто інформативного, він націлений на естетичне переживання і саме через це вбирає в себе світовідчуття, історичну пам'ять та ціннісні орієнтири народу-творця. Сукупність таких ознак — побутових, історичних, ландшафтних, звичаєвих, — які вирізняють життя однієї спільноти з-поміж інших і закріплюються в її мові, прийнято називати національним колоритом.

В основі цього поняття лежить теза про нерозривний зв'язок мови й культури: мова не лише обслуговує спілкування, а й нагромаджує та зберігає колективний досвід народу, його уявлення про світ. Як явище комунікативне, мова водночас є носієм культурних смислів, що передаються від покоління до покоління й формують спільну для мовців картину світу [Бацевич 2003]. У художньому творі національний колорит постає, отже, не декоративним тлом, а змістотворчим чинником: він наповнює текст відчуттям приналежності до конкретного простору й часу, без якого образний світ втрачає достовірність.

Саме тому вивчення колориту та засобів його мовного втілення має не лише теоретичну вагу. Воно потрібне передусім задля повнішого прочитання оригіналу, пошуку адекватних шляхів його перекладу і, зрештою, задля міжкультурного порозуміння — діалогу між культурою-джерелом і культурою-сприймачем.

Національна своєрідність твору закодована насамперед у лексиці, що несе культурний компонент значення, — у словах, які, крім предметно-логічного змісту, містять відомості про побут, історію, вірування й цінності народу. Цей пласт лексики неоднорідний. Поряд із власне реаліями до нього зараховують фонову лексику — одиниці, що мають формальні відповідники в інших мовах, але різняться обсягом поняття та культурними асоціаціями, а також слова з національно забарвленою конотацією. Спільним для всіх цих груп є те, що вони належать до безеквівалентної лексики — шару, який не має готових відповідників у мові перекладу й тому потребує особливих способів відтворення [Петришен 2013].

Утім, колорит твориться не лише окремими лексемами. Він «розлитий» по всьому тексту й постає із взаємодії лексики зі стилістикою, образністю та інтонацією цілого. Тому передача національної своєрідності не зводиться до механічного перенесення окремих культурно маркованих слів засобами цільової мови — вона вимагає творчого відтворення всього ідейно-художнього змісту твору, авторської манери та світобачення, а отже, є радше завданням мистецьким, аніж технічним [Коптілов 1982]. Українська перекладознавча традиція здавна

наголошувала, що відтворення колориту — це випробування передусім творчих можливостей перекладача, а не лише його лексикографічної обізнаності [Фінкель 2007].

Серед усіх засобів вираження національного колориту реалії посідають чільне місце, бо є його найконцентрованішими носіями. Згідно з класичним визначенням Роксоляни Зорівчак, реалії — це моно- та полілексемні одиниці, основне значення яких уміщає традиційно закріплений комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача [Зорівчак 1989]. Прикметно, що цим терміном позначають водночас і самі предмети чи явища, що не мають аналогів в інших культурах, і слова, якими їх називають. Саме безаналоговість позначуваного перетворює реалію на згусток культурної специфіки: у кожній такій одиниці сконцентровано фрагмент національної картини світу.

Реалії виконують у художньому тексті подвійну функцію. З одного боку, вони називають специфічні предмети й поняття, з іншого — служать художнім засобом, що вибудовує національне та просторово-часове тло оповіді. Співвідношення різних типів реалій у конкретному творі залежить від його тематики й задуму: текст, дія якого розгортається в певному місті чи історичну добу, природно насичується тими розрядами реалій, які відповідають цьому хронотопу, — географічними, етнографічними чи суспільно-політичними. Так реалія перестає бути простою «етикеткою» культури й починає працювати на художню цілість твору, на створення тієї атмосфери, яку задумав автор [Зорівчак 1994].

Звідси випливає й перекладацький вимір проблеми. Оскільки реалія втілює чужу для мови-сприймача дійсність, її відтворення завжди є випробуванням: повна еквівалентність тут недосяжна, а опертя лише на один прийом загрожує або втратою колориту, або перевантаженням тексту незрозумілими чужомовними вкрапленнями. Тому збереження культурної специфіки оригіналу зазвичай вимагає

поєднання кількох перекладацьких стратегій, вибір яких диктують характер тексту, вага реалії в контексті та конкретна мовна пара.

1.3. Основні способи перекладу етнографічних реалій

Українська перекладознавча традиція розглядає переклад реалій не як механічну заміну, а як акт міжкультурного посередництва, у якому мова постає носієм національної картини світу [Чередниченко 2007]. Відтворення національно-культурної своєрідності оригіналу належить до найскладніших завдань теорії та практики перекладу: цільовий текст має сприйматися як оригінал і водночас зберігати народну специфіку першоджерела. Саме поняття «переклад реалії» є подвійно умовним — з одного боку, реалія, як правило, не має словникового відповідника, з іншого — у конкретному контексті вона все ж піддається відтворенню. Тому давня суперечка про принципову перекладність реалій сьогодні втратила гостроту, і питання стоїть уже не про те, чи можна перекласти реалію, а про те, як це зробити [Зорівчак 1989].

Складність передачі реалій зумовлена двома чинниками. Перший — відсутність у мові перекладу відповідника, оскільки в носіїв цієї мови немає самого позначуваного об'єкта (референта). Другий — необхідність відтворити разом із предметним значенням ще й колорит реалії, тобто її національну конотацію та історичне забарвлення. Як наголошує Р. Зорівчак, інформація, закладена в реалії, безпосередньо впливає з позамовної дійсності, а отже, від перекладача вимагається не лише висока мовна компетентність, а й достатній запас екстралінгвістичних (фонових) знань; при цьому предметне та емоційне значення оригіналу має зберігатися незмінним, тоді як форма може варіюватися залежно від стратегії та контексту [Зорівчак 1994, с. 106–107].

Попри ці труднощі, реалії не вважають у сучасному перекладознавстві неперекладними. Вони належать до ширшої категорії безеквівалентної лексики, до якої входять і інші одиниці без сталих відповідників в іноземних мовах; проте

відсутність регулярного еквівалента не означає неможливості адекватного відтворення [Бурбак 1985].

Класифікації способів перекладу реалій

Дослідники неодноразово систематизували способи передачі реалій, і хоча їхні переліки різняться кількістю та назвами прийомів, по суті йдеться про ту саму сукупність методів, по-різному згрупованих. Розбіжності в членуванні пояснюються передусім тим, що чітку межу між окремими прийомами провести важко: переклад страви борщ як beetroot soup можна тлумачити і як описовий (передано основний інгредієнт), і як генералізацію (втрачено національний колорит).

Найдетальнішу для української традиції типологію розробила Р. Зорівчак, виокремивши дев'ять способів: транскрипцію, гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, калькування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення (субституцію), контекстуальний переклад та контекстуальне розтлумачення [Зорівчак 1989, с. 93]. Інші українські науковці пропонують більш стислі схеми. Андрій Мороз зводить усе розмаїття до двох груп — запозичень (транслітерація, часткове запозичення, калька) та описових способів (створення смислового еквівалента чи пояснення значення) [Мороз 1999]. Марія Сливка виокремлює п'ять типів okazіональних відповідників: запозичення, кальки, аналоги, лексичні заміни та опис [Сливка 2008, с. 148–150]. О. Селіванова наполягає на чіткому розмежуванні транскрипції та власне перекладу (заміни), виділяючи створення неологізму, заміну реалії культурним аналогом, приблизний та контекстуальний переклад [Селіванова 2008].

Суголосні системи розроблено й у зарубіжному перекладознавстві. Пітер Ньюмарк виокремлює такі основні процедури передачі культурних слів, як трансференція (перенесення форми), культурний еквівалент, функціональний та описовий еквіваленти, а також калькування [Newmark 1988]. Дж. Франко Айхела узагальнює всі прийоми до двох полюсів — збереження (conservation), що охоплює

транскрипцію й буквальний переклад, та заміщення (substitution), куди належать синонімія, нейтралізація й натуралізація [Aixelá 1996]. Ця бінарна модель прямо співвідноситься з опозицією форенізації та доместикації, розглянутою далі. Зіставлення вітчизняних і зарубіжних класифікацій підтверджує, що дослідники, по-різному називаючи прийоми, описують по суті ту саму сукупність способів передачі реалій [Slavova, Vozna 2024].

Узагальнюючи ці підходи, у вітчизняному перекладознавстві зазвичай послуговуються чотирма базовими способами передачі реалій — транскодуванням, калькуванням, описовим (дескриптивним) перекладом та гіпонімічним (родовим) перекладом [Кияк 2008; Корунець 2017].

Транскодування — це передача звукової або графічної форми слова вихідної мови засобами мови перекладу (транскрипція й транслітерація); його головна перевага — лаконічність, а застосовують його найчастіше до реалій, які не мають еквівалента. Калькування полягає в дослівному, поморфемному відтворенні реалії, до нього прилягають і напівкальки — часткові запозичення. Описовий переклад передає зміст реалії сполученням слів, що адекватно розкриває її значення, причому опис не має бути надміру деталізованим. Гіпонімічний переклад передбачає заміну видового поняття родовим, тобто відтворення реалії одиницею ширшої семантики, коли різниця між поняттями в певному контексті незначна [Кияк 2008].

Узагальнюючи розмаїті класифікації, дослідники зводять способи передачі реалій до двох великих груп: передачі «без перекладу» (транскодування — транскрипція й транслітерація) та власне перекладу (калькування, описовий переклад, метод уподібнення, гіперонімічне перейменування, контекстуальний переклад); при цьому транскрипція й транслітерація додають перекладові екзотичності та орієнтують читача на чужокультурне тло оригіналу [Кобякова, Гончаренко 2021].

Особливе значення для відтворення етнографічних реалій мають прийоми так званого приблизного перекладу, до яких відносять гіперонімічний переклад,

deskриптивну перифразу та функціональний аналог (уподібнення). Вони доволі вдало передають національно-культурний компонент іншомовної реалії, хоч і з різним ступенем збереження її конотації.

Гіперонімічний переклад (родо-видова заміна) передає денотативну семантику реалії, але втрачає сему «локальність» та окремі диференційні ознаки, тож вимагає обережності, аби не внести чужий колорит і не знівелювати національну специфіку; його позитивною рисою є нейтральність. Якщо ж реалія несе важливе конотативне навантаження — наприклад, указує на соціальний статус, заможність чи бідність персонажа, — самого родового відповідника недостатньо, і перекладач змушений компенсувати втрачену конотацію додатковими засобами, зокрема означеннями. Це особливо актуально для етнографічних реалій одягу, їжі та обряду, які майже завжди мають таке приховане культурне забарвлення.

Deskриптивна перифраза розкриває значення реалії описово, через сполучення інших значень. Вона рятує зрозумілість тексту, проте часто ціною колориту: передаючи денотат (наприклад, загальний тип одягу чи страви), опис здебільшого втрачає вказівку на національну належність предмета та пов'язані з ним культурні асоціації. Тому deskриптивну перифразу доречно застосовувати тоді, коли конотативний аспект реалії в конкретному контексті не є визначальним.

Метод уподібнення (функціональний аналог) полягає в заміні реалії оригіналу аналогічною реалією мови-сприймача й доречний тоді, коли концентрація спільного у двох культурах висока — приміром, при передачі назв релігійних свят, які мають близькі відповідники в календарях обох народів. Окремий випадок становить міжмовна транспозиція на конотативному рівні, коли реалія в художньому тексті майже втрачає денотативне значення й функціонує переважно конотативно (зокрема, як компонент тропа); у таких ситуаціях перекладач може або підшукати конотативно місткий відповідник, або дати потрібній конотації розкритися в найближчому контексті, уникнувши надлишкових пояснень [Зорівчак 1989].

Жоден зі способів не є універсально «кращим» — питання лише в тому, який шлях дає найвдаліший результат у конкретному випадку. Вибір прийому залежить від функціонального навантаження реалії в тексті: якщо реалія несе важливу емоційно-експресивну, символічну чи естетичну функцію, перекладач прагне її зберегти, а якщо вона не відіграє суттєвої ролі — може вдатися до генералізації або навіть усунення. Опертя лише на один прийом часто збіднює переклад: повна відмова від реалій заради адаптації під читача знижує художню цінність тексту, тоді як надмірне нагромадження чужомовних вкраплень ускладнює сприйняття. Тому на практиці нерідко застосовують комбіновані стратегії — транскрипцію з поясненням, культурний аналог із приміткою тощо.

Зрештою, переклад реалій постає як творчий процес, у якому перекладач виступає активною мовною особистістю та посередником між двома культурами. Саме він формує загальну стратегію передачі реалій, поєднуючи мовну компетенцію з екстралінгвістичними знаннями та здійснюючи культурно-прагматичну адаптацію тексту відповідно до специфіки цільової аудиторії [Селіванова 2008]. Адекватне відтворення етнографічних реалій вимагає системного поєднання лінгвістичних і позамовних чинників, що забезпечує водночас точність передачі, збереження національно-культурного колориту та художню вартість перекладу.

1.4. Перекладацькі стратегії: доместикація і форенізація

Сутність стратегій

Якщо способи перекладу реалій, розглянуті в попередньому підрозділі, є конкретними технічними прийомами на рівні окремої лексичної одиниці, то поняття перекладацької стратегії стосується вищого, концептуального рівня — загальної настанови, якої перекладач дотримується протягом усього тексту. Варто зауважити, що сам термін «стратегія перекладу» не має однозначного тлумачення: під ним розуміють то метод виконання перекладу, то план дій, то завдання, які

перекладач ставить перед собою [Рябчук, Шмідт 2022, с. 113]. У сучасному перекладознавстві цю настанову прийнято описувати через опозицію двох протилежних, культурно орієнтованих підходів — доместикації (одомашнення) та форенізації (очуження).

Першим, хто запровадив ці терміни в теорію перекладу, був Л. Венуті, який поставив питання, наскільки переклад є інструментом асиміляції та розчинення тексту в приймаючій культурі, а наскільки — засобом передачі його чужості [Рябчук, Шмідт 2022, с. 113]. Концептуальне підґрунтя цього протиставлення заклав Фрідріх Шляєрмахер: у праці «Про різні методи перекладу» він протиставив два можливі шляхи — наблизити автора до читача, зробивши текст максимально зрозумілим, або наблизити читача до автора, зберігши чужорідність оригіналу [Schleiermacher 2012]. Саме другу можливість і розвинув згодом Л. Венуті, давши обом полюсам назви, під якими вони увійшли в науковий обіг.

Стосовно культурних реалій ці дві настанови реалізуються як два протилежні рішення. Форенізація полягає у збереженні «чужого» елемента в тексті перекладу — навіть ціною порушення норм приймаючої культури та мови. Доместикація, навпаки, передбачає мінімізацію «чужого», що зводиться до опущення або заміщення чужорідних елементів і адаптації культурної реалії до контексту приймаючої культури [Рябчук, Шмідт 2022, с. 114]. Кожна зі стратегій реалізується на практиці у вигляді певного набору перекладацьких прийомів.

Вплив стратегій на збереження національного колориту

Для теми збереження національного колориту ця опозиція має ключове значення, адже саме вибір між доместикацією та форенізацією визначає долю реалій у перекладі. Дві стратегії спираються на різні групи прийомів. Форенізація реалізується насамперед через збереження самої форми реалії: перенесення її в оригінальній іншомовній формі (екзотизм), транскрипцію чи транслітерацію, а також збереження назви з лексичним розширенням або з поясненням-виноскою [Рябчук, Шмідт 2022, с. 114]. Доместикація натомість послуговується «культурною

трансплантацією» — заміною чужої одиниці питомим відповідником зі схожими конотаціями або опущенням реалії з передачею її смислу іншими засобами [Рябчук, Шмідт 2022, с. 114].

Звідси випливає й вплив кожної стратегії на колорит. Форенізація зберігає національно-культурну своєрідність оригіналу найповніше, адже транскрибована чи збережена в оригінальній формі реалія несе в собі відчуття іншої культури. Платою за це стає зниження зрозумілості: якщо реалія маловідома або зовсім невідома представникам приймаючої культури, саме лише транскрибування виявляється малоефективним і не знімає так званого когнітивного дискомфорту реципієнта — стану, коли під час сприйняття тексту в нього виникають питання, на які він не дістає відповіді [Рябчук, Шмідт 2022, с. 114]. Доместикація, навпаки, забезпечує легкість сприйняття, але ціною втрати колориту: замінюючи чужу реалію питомою, перекладач ризикує знівелювати ту саму специфіку, заради якої реалія й існує.

Українська перекладацька традиція накопичила багатий досвід доместикації, який водночас унаочнює і її можливості, і її небезпеки. Класичним прикладом продуктивного одомашнення є «перелицьована» «Енеїда» Вергілія у версії Івана Котляревського, де доместиковано не лише лексику, а й сюжет, образи та реалії (троянці їдять галушки й куліш, тягнуть брагу), завдяки чому чужий твір органічно вріс в українську культуру [Корунець 2012, с. 177–186]. Проте та сама стратегія, застосована надмірно, обертається проти перекладу: коли національно колоритні реалії, демінутиви чи питомі власні назви силоміць накидаються чужомовному творові, вони виконують суто декоративну функцію і, за висловом Ілька Корунця, «зраджують перекладача», викликаючи в читача недовіру та відчуття фальші [Корунець 2012, с. 177–186]. Показові тут невдалі доместикації в перекладах, де в неслов'янському просторі зненацька з'являються українські «копійка» чи «козак», перетворюючись на чужорідні екзотизми [Корунець 2012, с. 177–186].

Саме тому жодну зі стратегій не можна вважати безумовно правильною. Показово, що сам Шляєрмахер наголошував на потребі послідовно дотримуватися лише однієї з тенденцій, уникаючи їх змішування, інакше, на його думку, автор і читач можуть взагалі не порозумітися [Рябчук, Шмідт 2022, с. 113]. Сучасна практика, однак, частіше демонструє гнучке поєднання прийомів обох типів, коли вибір щоразу залежить від ваги конкретної реалії в художній тканині твору та від її функції — суто номінативної чи алюзійної.

Проблеми вибору перекладацької стратегії

Вибір домінантної стратегії визначається сукупністю чинників, що виходять за межі суто мовних. Прийняттю рішення про спосіб перекладу передують два процеси — уважне читання (*close reading*) та інтерпретація вихідного тексту, тобто експлікація його глибинних смислів, що є по суті когнітивним аналізом; саме результати цього аналізу й визначають подальшу стратегію перекладача [Рябчук, Шмідт 2022, с. 115]. Важить і передбачуваний читач: під час транскрипції чи транслітерації перекладач робить ставку на те, що реципієнт має достатні фонові знання й упізнає реалію, проте об'єктивних критеріїв для оцінки цього чинника не існує, і перекладач здебільшого спирається на власну інтуїцію [Рябчук, Шмідт 2022, с. 115]. Рішення це завжди компромісне, бо вимагає врівноважити дві конкурентні вимоги — вірність першотворові та зрозумілість для читача.

Опозиція доместикації та форенізації активно застосовується в сучасних українських перекладознавчих дослідженнях як інструмент аналізу конкретних перекладів — від художньої прози до кіноперекладу, де способи відтворення реалій (транскрипція, калькування, гіперонімічна заміна, транспозиція на конотативному рівні) прямо співвідносять із цими двома стратегіями [Борисенко, Садловська 2018].

Окремого розгляду потребує застосування цих стратегій у французько-українському перекладі, що становить безпосередній інтерес для цього дослідження. Тут варто враховувати історичну своєрідність французької

перекладацької традиції, яка ще з доби класицизму тяжіла радше до доместикації: показово, що французька «Енеїда» у переробці Скаррона («Перелицьований Вергілій») постала майже одночасно з аналогічними слов'янськими адаптаціями, засвідчуючи спільну для тієї доби настанову на одомашнення сюжету й засобів зображення [Корунець 2012, с. 177–186]. Доместикація тематики та виражальних засобів справді сприяла розвитку і мов, і національних літератур — проте, як показує перекладознавча рефлексія, межа між плідним одомашненням і руйнівним «декоративним» одомашненням лишається тонкою й завжди залежить від міри [Корунець 2012, с. 177–186].

Найскладнішими є випадки, коли сам оригінал культурно неоднорідний. Якщо французький текст уже містить чужі для французької культури реалії (іспанські, циганські, орієнтальні тощо), свідомо введені автором задля екзотичного колориту, перед українським перекладачем постає подвійне завдання: відтворити не лише саму реалію, а й той ефект «чужого», який вона справляла вже у французькому першотворі. У таких ситуаціях механічний вибір однієї стратегії неможливий, і перекладач змушений шукати тонкого балансу, який зберіг би багатогранність культурного простору оригіналу.

Прикметно, що сама новела Проспера Меріме «Кармен» неодноразово ставала об'єктом культурного «одомашнення» в іншому виді мистецтва — в опері Ж. Бізе та балеті Р. Щедріна [Корунець 2012, с. 177–186], що засвідчує потужний потенціал її національно-культурного матеріалу. Для перекладача ж новели завдання інше й тонше: не пристосувати іспанський світ Меріме до іншої культури, а відтворити українською той баланс «свого» і «чужого», який автор свідомо вибудував уже у французькому тексті. Саме тому опозиція доместикації та форенізації стає для цього дослідження не абстрактною теоретичною рамкою, а робочим інструментом аналізу конкретних перекладацьких рішень, до якого ми звертаємося в наступному розділі.

1.5. Особливості інтерпретації іспанських етнокультурних реалій у французькому тексті

Новела Проспера Меріме «Кармен» (журнальна публікація 1845 р., повне книжкове видання — 1847 р.) постала в добу французького романтизму з його захопленням екзотикою та так званим іспанізмом (*hispanisme*) — модою на Іспанію, що жила у творчості А. де Мюссе, В. Гюго, Т. Готьє. Структура новели чітко дводільна: три розділи власне оповіді, до яких 1847 року додано четвертий, суто етнографічний; при цьому лише третій розділ присвячено історії кохання Хосе й Кармен, тоді як обрамлення виконує етнографічну та екзотизувальну функцію [Soto Rampará 2021]. Естетичною домінантою цього напрямку був принцип «місцевого колориту» (*couleur locale*) — прагнення занурити дію в детально відтворене чуже середовище з його краєвидами, костюмами, звичаями та говірками.

Теоретики романтизму розрізняли два режими цього колориту — поверховий і глибинний. Ще В. Гюго в «Передмові» до «Кромвеля» (1827) застерігав, що колорит має міститися не на поверхні твору, а в самій його серцевині, звідки розливається назовні природно, немов сік, що підіймається від кореня до останнього листка дерева. Прикметно, що романтична естетика прирівнювала просторову «чужість» (екзотику далеких країв) до часової — відступу в минуле, у «барви часу» [Née 2012, с. 24]. Саме така настанова живить *couleur locale* у Меріме, чий потяг до місцевого колориту, помітний уже в ранніх творах «Матео Фальконе» та «Коломба», долучався до сучасної йому моди на екзотизм, зокрема на іспанізм [Carmen: Tragédie et couleur locale].

Цей інтерес мав під собою реальний ґрунт: Меріме кількаразово подорожував Іспанією, і саме враження від цих мандрів живлять етнографічну тканину новели; розлогі розділи, що обрамлюють історію Хосе, дали авторові нагоду змалювати Іспанію, яка його вочевидь захопила, — особливо мальовничий світ циган [Carmen: Tragédie et couleur locale]. Композиційно цей задум втілено у фігурі оповідача-археолога (*alter ego* самого автора), який під кінець перетворюється на етнолога, що

описує походження, звичаї, музику й мову зображуваного народу. Саме завдяки такому обрамленню «Кармен» поєднує драматичну любовну фавбулу з майже науковим етнографічним нарисом — і саме ця подвійність насичує текст реаліями.

Водночас сучасне прочитання не може оминати того, що зображення Іспанії та її народів у Меріме є романтичною конструкцією, побудованою французьким поглядом ззовні. Об'єктом репрезентації стає не «нейтральна» дійсність, а її екзотизована, естетично опрацьована версія, що спирається на низку усталених уявлень. Для перекладознавчого аналізу це принципово: відтворювати доводиться не саму Іспанію, а саме французьке, опосередковане бачення Іспанії.

Французький текст новели густо насичений власне іспанськими реаліями, які охоплюють різні сфери зображуваного світу — побут і кухню, одяг, простір і помешкання, грошові та вимірні одиниці, а також соціально-адміністративну й мистецьку сфери. Прикметно, що сам Меріме нерідко супроводжує ці слова авторськими примітками-поясненнями (так, реалію *gaspacho* він тлумачить як різновид салату з перцю). Ця авторська метатекстова стратегія є істотною рисою репрезентації: письменник не лише вводить чужі реалії, а й сам виступає посередником-коментатором, що пояснює їх французькому читачеві.

Така будова тексту показова з погляду теорії реалій. Іспанські одиниці в новелі є реаліями у класичному розумінні — носіями національно-культурного колориту, чужими для мови-сприймача. Проте їхня чужість має особливий статус: вони чужі вже для самого французького тексту, і автор свідомо підкреслює цю чужість, зокрема через примітки, перетворюючи дистанцію між французьким читачем та іспанською дійсністю на художній засіб.

Окрім власне реалій, текст «Кармен» містить ще один тип чужомовного матеріалу — іншомовні вкраплення, тобто введені автором слова й вирази чужих мов. У перекладознавстві їх розглядають поряд із реаліями: будучи носіями колориту, вони, однак, є радше стилістичним прийомом, аніж назвами предметів. У новелі чітко вирізняються два такі шари.

Перший — ромський, пов'язаний зі світом Кармен. Меріме вводить до французького тексту автентичні слова мови кало (caló), неодмінно тлумачачи їх у примітках, а четвертий розділ новели є фактично етнолінгвістичним нарисом про походження та мову цього народу, що засвідчує наукову, майже етнографічну настанову автора. Другий шар — баскський, пов'язаний з образом дона Хосе, баска з Наварри: якщо ромська мова маркує світ Кармен, то баскська (euskara) маркує ідентичність головного героя, а подеколи стає й сюжетним чинником.

Прикметно, що сам Меріме розумів «місцевий колорит» не як зовнішню мальовничість, а як вивчення менталітетів: він прагнув відкрити читачеві не лише краєвиди й костюми, а й говірки (idiomes), звичаї та нориви народів, які зображує [Carmen: À propos de l'œuvre]. Саме тому інтерес оповідача до історії та етнографії, яким обрамлено твір, дає підстави зараховувати «Кармен» до жанру етнологічної новели [Carmen: À propos de l'œuvre]. Для перекладознавчого аналізу це принципово: баскські та ромські одиниці є не стільки реаліями-поняттями, скільки стилістичними маркерами чужості й засобами етнографічної характеристики, а отже, їх відтворення вимагає збереження саме цієї функції, а не лише словникового значення.

Найсуттєвішою рисою «Кармен» з погляду теорії перекладу є багат шаровість її культурного простору. Це твір, у якому французький автор репрезентує іспанську дійсність — а в її межах ще й ромський та баскський світи — для французького читача. Отже, екзотичний колорит виникає вже всередині самого оригіналу: іспанські, ромські та баскські елементи є «чужими» вже для французької мови, і автор свідомо акцентує цю чужість, лишаючи навіть оповідача-француза не здатним зрозуміти мову, якою говорить Кармен.

Унаслідок цього новела вибудовує своєрідний ланцюг культур: французька (мова й погляд оповідача-посередника) — іспанська з її ромським і баскським складниками (зображуваний світ). Дослідники наголошують, що новела зводить щонайменше три культурні світи: «цивілізований» світ оповідача — мандрівника й

людини сучасної цивілізації; світ дона Хосе як наваррця, де Наварра постає культурним порубіжжям; і світ ромів, які живуть за прадавнім звичаєм [Galvez]. Саме це «нашарування планів» (за формулою М. Круз) і робить колорит новели багатоступеневим, а не однорідно іспанським [Galvez]. Як етнологічна новела, «Кармен» показує саме зіткнення кількох культур, представниками яких виступають головні персонажі, а її структура будується через «нашарування планів» [Carmen: À propos de l'œuvre]. Переклад такого тексту будь-якою третьою мовою ставить принципове теоретичне питання — як зберегти не лише колорит Іспанії, а й саме французьке, опосередковане бачення цього колориту, тобто закладену в оригіналі дистанцію та авторську позицію коментатора. Саме ця багат шаровість, поєднана з наявністю в тексті і класичних реалій, і двох шарів іншомовних вкраплень, робить «Кармен» особливо показовим матеріалом для дослідження способів перекладу етнографічних реалій та стратегій збереження національного колориту, безпосередній аналіз яких здійснюється в наступному розділі.

Висновки до першого розділу

Розгляд теоретичних засад дослідження дозволяє узагальнити кілька ключових положень.

Поняття «реалія» належить до найскладніших і найбагатогранніших у перекладознавстві: попри численні визначення й класифікації, єдиної універсальної системи досі не вироблено. Реалії розуміють як моно- та полілексемні одиниці, що позначають предмети, явища й поняття, властиві культурі, побутові та історії одного народу й чужі для інших, а отже, є носіями національно-культурного колориту. За своєю природою реалії належать до безеквівалентної лексики, тобто не мають готових відповідників у мові перекладу.

Серед наявних класифікацій найповнішою лишається предметна систематизація Сергія Влахова й Сидера Флоріна, у якій етнографічні реалії —

центральні для цього дослідження — посідають особливе місце, охоплюючи сфери побуту, праці, мистецтва, звичаїв та вірувань. Саме етнографічні реалії найтісніше пов'язані з національним колоритом художнього тексту, який постає не декоративним тлом, а змістотворчим чинником, закоріненим у нерозривному зв'язку мови й культури.

Оскільки реалія втілює чужу для мови-сприймача дійсність, її відтворення вимагає особливих перекладацьких прийомів — транскодування, калькування, описового та гіпонімічного перекладу, функціонального аналога й комбінованих рішень. Жоден із цих способів не є універсально найкращим: вибір щоразу залежить від функціонального навантаження реалії та від загальної настанови перекладача. На вищому, концептуальному рівні цю настанову описує опозиція доместикації (одомашнення) та форенізації (очуження): перша наближає текст до читача, забезпечуючи зрозумілість ціною колориту, друга зберігає чужість оригіналу ціною легкості сприйняття. Адекватне відтворення етнографічних реалій постає, таким чином, як пошук балансу між цими полюсами.

Нарешті, обраний матеріал — новела П. Меріме «Кармен» — є особливо показовим для такого дослідження з огляду на свою багатопланову культурну природу. Французький автор репрезентує в ній іспанську дійсність — а в її межах ще й ромський та баскський світи — для французького читача, унаслідок чого екзотичний колорит виникає вже всередині самого оригіналу. Викладені теоретичні положення створюють підґрунтя для практичного аналізу перекладу етнографічних реалій новели, здійсненого в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ ЕТНОГРАФІЧНИХ РЕАЛІЙ У НОВЕЛІ «КАРМЕН»

2.1. Класифікація етнографічних реалій у новелі «Кармен»

Матеріалом дослідження слугували етнографічні реалії, виявлені методом суцільної вибірки у французькому тексті новели П. Меріме «Кармен» та зіставлені з їхніми відповідниками в українському перекладі Катерини Бабкіної (див. Додаток 1). До вибірки зараховувалися лексичні одиниці (моно- та полілексемні), що позначають специфічні для іспанської, ромської чи баскської культур предмети, явища й поняття, чужі для української мови-реципієнта й наділені національно-культурним колоритом. Окрему категорію склали іншомовні вкраплення — введені автором слова чужих мов (ромської кало та баскської), які, не будучи назвами предметів, виконують функцію маркерів культурної чужості. Прикметною особливістю матеріалу є те, що значну частину реалій сам Меріме супроводжує авторськими примітками-поясненнями, які перекладачка здебільшого зберігає, чітко відмежовуючи їх від власних коментарів ремаркою «примітка перекладачки».

В основу систематизації покладено предметну класифікацію Сергія Влахова й Сидера Флоріна як, на мою думку, найповнішу й найпридатнішу для аналізу художнього тексту. Відповідно до неї та з урахуванням тематичних груп, заявлених у завданнях дослідження, виявлені одиниці розподілено на чотири основні групи — побутові, соціальні, культурні та географічні реалії — а також на окрему категорію іншомовних вкраплень. Розгляньмо кожну з груп окремо, проілюструвавши її показовими прикладами з тексту.

2.1.1. Побутові реалії

Найчисленнішу групу становлять побутові реалії, що відображають матеріальний бік життя персонажів у творі. Вони охоплюють кулінарні назви, реалії одягу, помешкання й простору, а також вимірні одиниці. Більшість побутових

реалій передається транскрипцією зі збереженням авторських приміток Меріме, що пояснюють чужі слова французькому, а тепер і українському читачеві.

Показовим є приклад із кулінарною реалією

« *On nous servit [...] enfin du **gaspacho**, espèce de salade de piments.* »

«Нам подали [...] нарізті гаспачо, теж свого роду салат із перцем»[с. 22].

Транскрипція супроводжується авторським поясненням, інтегрованим у текст. Подібний прийом застосовано до перекладу реалій, що позначають солодощі

« *Elle prit tout ce qu'il y avait de plus beau et de plus cher, **yemas, turon**, fruits confits...* »

«Вона взяла все найкраще і найдорожче: "йємас", "туррон", зацукровані фрукти..."[с. 61].

Тут авторські примітки до обох реалій («яєчні жовтки з цукром», «різновид нуги») перекладачка зберігає. Реалія напою «чуфа» подана у двоступеневій моделі « *...je ressemblais assez à un paysan valencien [...] qui viennent vendre leur orgeat de **chufas**.* »

«...я був схожий на валенсійського селянина, такого, як приїздять до Севільї торгуватися орчатою з чуфи»[с. 70].

Реалії одягу так само передаються транскрипцією, причому *mantille* є наскрізною одиницею всього тексту

« *Ma baigneuse laissa glisser sur les épaules la **mantille** qui lui couvrait la tête...* »

«Моя купальниця спустила на плечі мантилью, котра покривала її голову...»[с. 33].

До реалій помешкання й простору належить *venta* — один із небагатьох випадків, коли перекладачка вдається до функціонального аналога

« *...j'avais répondu que j'allais à la **venta** del Cuervo.* »

«...я відповів, що ми прямуємо до колиби в Куерво»[с. 19].

Заміна «колибою» зберігає денотат (придорожній притулок), але вносить відтінок іншої матеріальної культури. Натомість *patio* збережено в незмінному вигляді

*« Toute la société était dans le **patio**, et, malgré la foule, je voyais à peu près tout ce qui se passait à travers la grille. »*

*«Все товариство було в *patio*, й незважаючи на натовп, я бачив через ворота майже все, що відбувалося»[с. 59].*

Авторська примітка пояснює влаштування севільських дворів. Особливим випадком є *neveria*, що позначає реалію, аналога якої в українській культурі немає

*« Je crus n'être point indiscret en lui offrant d'aller prendre des glaces à la **neveria**. »*

*«Я повважав, що не вчиню нерозсудливо, запросивши її поїсти морозива до *неверії*»[с. 33].*

Авторська примітка тлумачить її як «кафе, де є лід чи запас снігу». Прикметною є передача вимірних одиниць — перекладачка послідовно зберігає старовинне *льє*, не переводячи його в кілометри

*« J'avais toujours soupçonné les géographes de ne savoir ce qu'ils disent lorsqu'ils placent le champ de bataille de Munda dans le pays des Bastuli-Pœni, près de la moderne Monda, à quelque deux **lieues** au nord de Marbella. »*

*«Я завжди підозрював, що географи й самі не знають, що кажуть, коли місце битви при Мунді розташовують в країні пунічних бастулів, поблизу сучасної Монди, на якихось два *льє* північніше від Марбельї»[с. 13].*

Це рішення відіграє важливу роль у збереженні історичного колориту.

Загалом побутові реалії демонструють виразне переважання транскрипції, часто в комбінації з авторськими примітками. Поодинокі випадки функціонального аналога (як з *venta*) є винятками, продиктованими прагненням зберегти зрозумілість тексту там, де реалія не несе ключового смислового навантаження.

2.1.2. Соціальні реалії

Соціальні реалії охоплюють назви посад і органів влади, станові категорії, соціальні типи зображуваного середовища, а також грошові й вимірні одиниці адміністративного характеру. Особливістю цієї групи в перекладі є те, що до авторських приміток Меріме перекладачка нерідко додає власні — особливо там, де реалія є культурно специфічною для іспанської адміністративної традиції й вимагає додаткового пояснення для українського читача.

Класичним прикладом є передача іспанської посади в епізоді

*« Diverses considérations m'empêchèrent d'aller la réclamer le lendemain, ou de solliciter M. le **corrégidor** pour qu'il voulût bien la faire chercher. »*

«З різних міркувань я не пішов наступного дня вимагати його назад і не звернувся до корехідора з проханням звеліти його відшукати» [с. 39], де Катерина Бабкіна додає примітку перекладачки: «королівський урядовець в Іспанії». До цієї ж сфери належить інша адміністративна посада, що з'являється в описі тютюнової фабрики

*« Ce sont elles qui roulent les cigares dans une grande salle, où les hommes n'entrent pas sans une permission du **Vingt-quatre**... »*

«Це вони скручують сигари в величезній залі, куди чоловіків не допускають без дозволу вейнтикуатро...»[с. 46].

Авторська примітка тлумачить вейнтикуатро як «чиновника, уповноваженого поліцією та муніципальною адміністрацією». Військово-поліційні реалії передано тим самим способом — транскрипцією з приміткою

*« Tu vivras comme un prince, aussi longtemps que les **miñons** et les gardes-côtes ne te mettront pas la main sur le collet. »*

«Ти житимеш, як князь, доки міньйони та берегова охорона не злапають тебе за комір»[с. 71].

Авторська примітка тлумачить це як «різновид жандармів» / «різновид вільних загонів». Станова реалія *hidalgo* передається лаконічно, без приміток, як добре відоме українському читачеві слово

« *C'est un **hidalgo** que votre voleur ; il sera donc garrotté après-demain sans rémission.* »

«Цей ваш злодій, він ідальго, тож післязавтра він буде страчений на гароті без жодної пощади»[с. 41].

Натомість історично специфічна реалія *vieux chrétien* потребує пояснення

« *Je m'appelle don José Lizarrabengoa, et vous connaissez assez l'Espagne, Monsieur, pour que mon nom vous dise aussitôt que je suis Basque et **vieux chrétien**.* »

«Мене звуть дон Хосе Лісаррабенгоа, і ви знаєте Іспанію достатньо, сеньйоре, щоби моє ім'я сказало вам, що я і баск, і давній християнин»[с. 45].

Примітка тлумачить це як «іспанців, чиї предки не прийняли мусульманства під час мавританського панування». Особливо показовою є передача реалії покарання в тому самому фрагменті

« *...il sera donc **garrotté** après-demain sans rémission. Vous voyez qu'un vol de plus ou de moins ne changera rien à son affaire.* »

«...тож післязавтра він буде страчений на гароті без жодної пощади. Ви бачите: більше на одну крадіжку чи менше, це нічого не може змінити у його справі»[с. 41].

Примітка перекладачки про знаряддя страти забезпечує зрозумілість, не порушуючи іспанського колориту. Соціальний тип контрабандиста, навколо якого вибудовано образ дона Хосе, переданий засвоєним запозиченням без приміток

« *Mon garçon, me dit Carmen, il faut que tu fasses quelque chose ; [...] va-t'en à la côte, et fais-toi **contrebandier**.* »

«Мій хлопчику, — сказала мені Кармен, — тобі треба братися до якоїсь роботи; [...] Їдь до узбережжя й стань контрабандистом»[с. 71].

У групі соціальних реалій переважає транскрипція в поєднанні з примітками, що свідчить про прагнення перекладачки зберегти специфіку іспанської адміністративної й станової термінології, водночас забезпечуючи її зрозумілість.

2.1.3. Культурні реалії

Культурні реалії пов'язані з мистецтвом, обрядовістю, віруваннями та світом кориди. Це одна з найбагатших груп з погляду художньої функції, оскільки саме культурні реалії безпосередньо передають дух зображуваного середовища — музику, танець, магичні ритуали Кармен, видовище бою биків.

Музично-інструментальні реалії здебільшого засвоєні українською мовою

*« Après avoir mangé, avisant une **mandoline** accrochée contre la muraille, il y a partout des **mandolines** en Espagne, je demandai à la petite fille qui nous servait si elle savait en jouer. »*

«Повечерявши, я помітив підвішену на стіні мандоліну — в Іспанії мандоліни кругом — і запитав маленьку дівчинку, котра нам прислужувала, чи вміє вона грати»[с. 22].

Натомість баскська пісня потребує пояснення *« Cela ressemble aux **zorzicos** que j'ai entendus dans les Provinces, et les paroles doivent être en langue basque. »*

«Це схоже на сорсіко, які я чув у Провінціях, а слова ж, мабуть, мовою басків»[с. 23].

Авторська примітка пояснює, що йдеться про привілейовані баскські провінції — Біскайю, Гіпускоа, Алаву й Наварру. Ромський танець подано транскрипцією в епізоді танцю Кармен перед офіцерами

*« Vous savez qu'on s'amuse souvent à faire venir des bohémiennes dans les sociétés, afin de leur faire danser la **romalis**, c'est leur danse, et souvent bien autre chose. »*

«Ви ж знаєте, ми часто розважаємося, запрошуючи циганок в товариство, щоби вони там танцювали ромаліс, свої танці, а часто й ще багато що»[с. 58].

Особливе місце посідають реалії кориди. Найвідоміша з них — пікадор — з'являється в розмові оповідача з Кармен « Je crois que vous êtes du pays de Jésus, à deux pas du paradis. (*J'avais appris cette métaphore, qui désigne l'Andalousie, de mon ami Francisco Sevilla, **picador** bien connu.*) »

«Цю метафору на позначення Андалусії я запозичив у свого приятеля Франциско Севільї, відомого пікадора»[с. 34].

Передачу *la divisa* варто розглядати як рідкісний у новелі випадок функціонального аналога

« Il enleva **la divisa** du taureau et la porta à Carmen, qui s'en coiffa sur-le-champ. »

«Він зірвав з бика кокарду й підніс її Кармен, а вона одразу ж прикрасила нею собі волосся»[с. 93].

Авторська примітка пояснює значення кольорів стрічки — вони вказують пасовисько, з якого походить бик. «Кокарда» точно передає функцію, хоча предметно не тотожна *divisa*. Найзагадковішим пластом є реалії «магічного» світу Кармен. Бар лачі — чаклунський магнітний камінь — подано з розгорнутою експлікацією в самому тексті, поза приміткою

« [...] je vous donnerai un morceau de la **bar lachi**, qui vous fera aimer de toutes les femmes. La **bar lachi**, monsieur, c'est la pierre d'aimant, avec laquelle les bohémiens prétendent qu'on fait quantité de sortilèges quand on sait s'en servir. »

«[...] і я вам дам шматочок бар лачі, від якого всі жінки вас любитимуть. Бар лачі, сеньйоре, — це магнітний камінь, завдяки якому, як запевняють цигани, можна здійснити багато різних чаклунств, якщо знати, як ним користуватися»[с. 51].

Загалом культурні реалії передаються переважно транскрипцією, нерідко з ширшою експлікацією — особливо там, де реалія належить до специфічного фахового світу (кориди, ромські вірування) і потребує додаткового контексту.

2.1.4. Географічні реалії

Географічні реалії представлені топонімами, що закорінюють дію в конкретний іспанський та наваррський простір, а також назвами природних об'єктів. Це найоднорідніша за прийомом передачі група: майже всі топоніми перекладено транскрипцією або транслітерацією, що є усталеним рішенням для онімів.

Андалусія як просторова рамка дії з'являється на самому початку новели
« *Me trouvant en **Andalousie** au commencement de l'automne de 1830, [...].* »

« *Тож перебуваючи в Андалусії на початку осені 1830 року, [...]* » [с. 13].

Подальша географія вибудовується навколо Кордови, куди оповідач прибуває для архівних досліджень

« *J'avais loué à **Cordoue** un guide et deux chevaux, et m'étais mis en campagne avec les Commentaires de César et quelques chemises pour tout bagage.* »

« *Я винайняв у Кордові двох коней та й з провідником рушив у дорогу без жодного іншого багажу, крім кількох сорочок та "Коментарів" Цезаря* [с. 13].

Севілья, місце дії центральної частини оповіді, з'являється в розповіді дона Хосе про службу « *Quand, pour mon malheur, on me mit de garde à la manufacture de tabacs à **Séville**.* »

« *Коли, на моє нещастя, мене було призначено вартувати тютюнову фабрику в Севільї* » [с. 46].

Назва річки, що тече через Кордову, збережена транскрипцією « *À Cordoue, vers le coucher du soleil, il y a quantité d'oisifs sur le quai qui borde la rive droite du **Guadalquivir**.* »

« *У Кордові в час заходу сонця на набережній, що простягається вздовж правого берега Гвадалквіру, тиняється багато нероб* » [с. 31].

Для назв природних об'єктів застосовано комбінований прийом — кальку плюс транскрипцію

« *...un ruisseau, sortant, comme il semblait, d'une gorge étroite entre deux hauts contre-forts de la **sierra de Cabra**.* »

«...струмок, котрий утворювався, ймовірно, десь в тісній ущелині між двох відрогів гірського хребта Кабра»[с. 14].

Тут *sierra* передано українським «гірський хребет», а власну назву збережено транскрипцією.

Загалом ця група майже не має варіативних рішень: топоніми передаються транскрипцією або транслітерацією за усталеною українською традицією, що забезпечує впізнаваність географічного простору й точність історичної прив'язки.

2.1.5. Іншомовні вкраплення

Окрему, специфічну для «Кармен» категорію становлять іншомовні вкраплення — введені автором слова чужих мов, які функціонують у тексті не як назви предметів, а як стилістичні маркери культурної чужості. У новелі чітко виокремлюються два шари: ромський (мова кало) та баскський.

Ромські вкраплення Меріме подає у двох формах: окремими словами з примітками-тлумаченнями та цілими прислів'ями. Перекладачка послідовно передає їх транскрипцією, зберігаючи авторські пояснення. Найвідоміше ромське слово з'являється в сцені після ночі в будинку на вулиці Кандільєхо

*« Dès que nous fûmes seuls, elle se mit à danser et à rire comme une folle, en chantant : "Tu es mon **rom**, je suis ta **romi**." »*

«Щойно ми залишилися на самоті, вона стала пританцьовувати і реготати, як божевільна, наспівуючи: "Ти мій ром, я твоя ромі"»[с. 62]. Авторська примітка пояснює: *rom* — чоловік, *romi* — дружина.

Слово, що позначає чужинця для ромської спільноти, з'являється у сцені нічного візиту дона Хосе

*« Le mot de **payllo**, souvent répété, était le seul mot que je compris. Je savais que les bohémiens désignent ainsi tout homme étranger à leur race. »*

«Слово "наільйо", яке вона часто повторювала, було єдиним, котре я розумів. Я знав, що так роми називають кожну людину, що не належить до їхнього племені»[с. 38].

Самоназва ромів подана з докладним поясненням у четвертому розділі — етнографічному нарисі Меріме

« *De là le nom de **Calé**, les noirs, par lequel ils se désignent souvent.* »

«Звідси й назва "кале", чорні, яку вони самі до себе часто використовують»[с. 101].

Ромські прислів'я перекладено готовими українськими відповідниками з оригіналом у примітці

« ***Chien qui chemine ne meurt pas de famine. Allons, mangeons tout. Tu me régales.*** »

«Собака, що ходить, кістку знаходить. То ходімо, все проїмо. Ти мене пригощаєш»[с. 60]. Ромський оригінал прислів'я подано в авторській примітці (***Chuquel sos pirela, cocal terela***).

Баскські вкраплення становлять окрему підкатегорію, що маркує ідентичність дона Хосе. Тут перекладачка вдається до найрадикальнішого прийому — залишає слова в оригінальній латинській графіці просто посеред українського тексту. Найпоказовішим прикладом є момент, коли Кармен заговорює до Хосе баскською, аби прихилити його

« ***Laguna, ene bihotsarena, camarade de mon cœur***", me dit-elle tout à coup, "êtes-vous du pays ?" »

«*Laguna ene bihotsarena, мій сердечний друже, — звернулась вона раптом до мене, — чи не з мого ви краю?*»[с. 52].

Тут переклад «мій сердечний друже» вписано в самий текст одразу після збереженого баскського вислову, що відтворює авторську стратегію Меріме — той самий прийом подвійного представлення. Реалія баскського костюма й зброї подається транскрипцією з приміткою

*« Je travaillais à la manufacture pour gagner de quoi retourner en Navarre, près de ma pauvre mère qui n'a que moi pour soutien, et un petit **barratcea** avec vingt pommiers à cidre. [...] tous leurs jacques de Séville, avec leurs couteaux, ne feraient pas peur à un gars de chez nous avec son béret bleu et son **maquila**. »*

«Я працювала на фабриці, щоби заробити грошей, аби повернутися в Наварру до моєї бідної матусі, котра не має іншої підтримки, крім мене й невеличкої barratcea на двадцять сидрових яблунь. [...] усі ті їхні севільські хак'є з ножами не налякали б й одного нашого хлопця в синьому береті та з макілою»[с. 53].

Авторська примітка тлумачить макілу як «залізні палиці басків». У цьому ж фрагменті проступає і найрадикальніший приклад збереження форми — баскське слово *barratcea*, подане в українському тексті латинкою. Авторська примітка пояснює: «город, садок». Так само збережено баскські вітальні формули

*« Carmen me reconnut, et nous échangeâmes un regard. [...] "**Agur laguna**", dit-elle. "Mon officier, tu montes la garde comme un conscrit !" »*

*«Кармен мене впізнала, і ми обмінялися поглядом. [...] "**Agur laguna**, — сказала вона, — мій офіцере, ти стоїш на варті, як рекут!"»[с. 58]*

Як показано в підрозділі 1.5, саме ці два шари є найскладнішим об'єктом передачі та водночас найважливішим носієм багат шарового колориту новели. Залишаючи частину вкраплень в оригінальній графіці, перекладачка свідомо посилює ефект чужості, що відтворює саму авторську стратегію Меріме — «занурити» читача в подвійно чужий мовний світ.

2.1.6. Французькі описові реалії та культурно марковані звороти

Окрему категорію в новелі Проспера Меріме становлять одиниці, що не належать до іспанської, ромської чи баскської культур, а є власне французькими мовними засобами, якими автор описує чуже середовище. На відміну від запозичень (*gaspacho*, *mantille*, *corrégidor*), такі одиниці не є прямими номінаціями іспанських реалій — це французькі слова, що, потрапляючи в український переклад,

самі стають носіями культурної дистанції. Французький читач сприймає їх як «своє», що описує «чуже»; український читач опиняється в подвійній позиції — він бачить «чуже, описане ще одним чужим». Саме цей механізм робить такі одиниці особливо цінним матеріалом для перекладознавства й виразно засвідчує, що «Кармен» — твір, у якому іспанський колорит постає крізь призму саме французької мовної свідомості.

Bohémien / bohémienne — наскрізне слово в новелі, що позначає ромів. Це типово французька номінація, відмінна як від іспанського *gitano*, так і від ромської самоназви *salé*. Слово походить від назви Богемії й закріпилося у французькій мові у XV ст., коли вважалося, що цигани прийшли в Європу з цієї області. Меріме вживає його сотні разів — від назви етнологічного четвертого розділу («*Les Bohémiens*») до прямої мови Кармен.

*« Allons, allons ! vous voyez bien que je suis **bohémienne** ; voulez-vous que je vous dise la baji ? »*

«Та годі вже! Ви ж бачите, що я ромка; хочете, скажу вам бахі?»[с. 34]

Перекладачка передає *bohémienne* українським «ромка». У будь-якому разі український відповідник втрачає той історико-етимологічний шар, який має французьке слово: для французького читача *bohémienne* одразу пов'язана з міфом про «богемське» походження ромів. Це класичний випадок, коли реалія мови оригіналу неминуче втрачає частину конотації при перекладі.

Grisette — суто французька соціальна реалія XIX ст., якою позначали молодих міських робітниць: швачок, продавчинь, прачок. Поняття існувало саме у французькій урбаністичній культурі й не має точного відповідника в інших мовах. Прикметно, що Меріме застосовує цю французьку категорію до іспанських жінок у Кордові, описуючи їх французькими очима.

*« Elle était simplement, peut-être pauvrement vêtue, tout en noir, comme la plupart des **grisettes** dans la soirée. »*

«Вона була просто, може навіть бідно, вбрана, вся в чорному, як і всі гризетки по вечорах»[с. 32].

Тут перед перекладачкою стоїть подвійна проблема: передати французький концепт, якого в українській культурі немає і водночас зберегти стилістичну невимушеність опису. Будь-який вибір (транскрипція, узагальнювальний еквівалент на кшталт «робітниць» чи «дівчат») змінює конкретний соціальний образ, який бачив французький читач.

L'angélus — релігійно-побутова реалія католицького світу, що позначає триразовий дзвін, який скликає вірян до молитви Богородиці. Для французького або іспанського читача XIX ст. цей маркер часу був безпосередньо впізнаваний — він означав межу між днем і вечором.

*« Aussitôt que **l'angélus** sonne, il est censé qu'il fait nuit. Au dernier coup de cloche, toutes ces femmes se déshabillent et entrent dans l'eau. »*

«Щойно продзвонять ангелус — і вважається, що настала ніч. З останнім ударом дзвону всі ті жінки роздягаються і заходять у воду»[с. 31].

Це показовий приклад католицької культурної реалії, не пов'язаної винятково з Іспанією — вона спільна для всього романо-католицького простору, отже й для самої Франції. Перекладачка має вибрати між збереженням релігійного терміна «ангелус», нейтралізацією через описовий зворот («вечірній дзвін»). Кожне рішення прямо впливає на ступінь збереження католицького колориту сцени.

Pays / payse — характерне для французької мови (особливо в провінційному й розмовному реєстрі) звертання до земляка, до людини зі свого краю. Меріме майстерно використовує цю можливість французької мови в різних епізодах.

*« — Eh bien, m'amie, ma **payse**, essayez, et que Notre-Dame de la Montagne vous soit en aide ! »*

«— Добре, люба моя землячко, спробуйте, може, допоможе вам горянська Матінка Божя»[с. 54].

Або ж ще: *« Demain il fera jour! Allons, **pays**, allons nous promener. »*

«Завтра буде ще один день. Ходімо, земляче, ходімо пройдемося»[с. 60].

Українське «земляк / землячка» передає базовий зміст — приналежність до того ж краю, — але втрачає теплий відтінок французького *mon pays / ma paysse*, що має майже сімейне забарвлення. Тут перекладацька втрата зумовлена не недбалістю, а різницею у внутрішній стилістиці мов.

Les Provinces (з великої літери) — специфічно французька конвенція позначення баскських провінцій Іспанії (Біскайя, Гіпускоа, Алава). У Меріме слово вжито еліптично, без уточнення — з очікуванням, що читач сам зрозуміє, про які саме «Провінції» йдеться.

*« Cela ressemble aux zorricos que j'ai entendus dans **les Provinces**, et les paroles doivent être en langue basque. »*

«Це схоже на сорсіко, які я чув у Провінціях, а слова ж, мабуть, мовою басків»[с. 23].

Перекладачка зберігає велику літеру, тим самим лишаючи й еліптичність. Для українського читача без додаткового пояснення не одразу зрозуміло, про які саме Провінції йдеться — авторська примітка Меріме (про баскські привілейовані провінції) тут стає не просто корисною, а необхідною для розуміння.

Загалом ця категорія одиниць засвідчує, що матеріал «Кармен» не зводиться до іспанських запозичень: значну роль у формуванні колориту відіграють і самі французькі мовні засоби, якими автор описує чужий світ. Це принципово важливо для перекладознавчого аналізу, оскільки переклад "Кармен" українською — це переклад не з іспанської, а саме з французької, а отже, дослідження має враховувати не лише лексичні запозичення, а й те, як французька мова Меріме сама стає об'єктом передачі. У цьому виявляється подвійна оптика твору: іспанський колорит постає в ньому крізь призму французької культурної й мовної традиції, і перекладач має зберегти не лише сам колорит, а й саме цю — французьку — точку зору на нього.

Кількісний аналіз реалій (див. Додаток 2) засвідчує, що найбільшими за обсягом є дві групи — побутові реалії та ромські вкраплення. Така рівновага

показова: вона відображає подвійну природу колориту новели, у якій матеріально-побутовий іспанський план врівноважується мовно-етнічним ромським. Помітну частку становлять соціальні та географічні реалії: перші пов'язані переважно з образом головного героя й маргінальним світом контрабандистів, другі, хоч і не найчисленніші, виконують важливу функцію закорінення дії в андалусійський та наваррський простір. Культурні реалії охоплюють мистецьку, обрядову та звичаєву сфери, а найменшу групу утворюють баскські вкраплення — нечисленні, проте функціонально вагомі як маркери національної ідентичності дона Хосе. Загалом власне етнографічні реалії (групи побутових, соціальних, культурних і географічних) складають 55 одиниць (70,5%), тоді як іншомовні вкраплення — ромські та баскські — 23 одиниці (29,5%). Попри меншу частку, саме вкраплення несуть найбільше навантаження в передачі національного колориту, оскільки відтворюють не лише позначувані поняття, а й чужість самої мови оригіналу.

2.2. Перекладацькі прийоми відтворення етнографічних реалій

Зіставлення оригіналу новели з перекладом К. Бабкіної дає змогу простежити, якими саме прийомами перекладачка відтворює етнографічні реалії та іншомовні вкраплення. У теоретичному розділі (підрозділ 1.3) було окреслено основні способи передачі реалій — транскодування, калькування, описовий переклад, функціональний аналог та комбіновані рішення; саме крізь призму цієї системи й проаналізовано фактичний матеріал. Аналіз засвідчує, що перекладачка послуговується всім спектром прийомів, проте з виразним переважанням тих, що зберігають чужорідну форму одиниці.

Найпоширенішим способом у перекладі є транскодування — відтворення звукової форми реалії засобами української графіки. Цим прийомом передано переважну більшість іспанських реалій усіх тематичних груп: побутові (*sa mantille sur ses épaules* — мантилья, *une bouteille de manzanilla* — пляшка манзанілли, *de bons papelitos* — м'які папелітос), соціальні (*solliciter M. le corrégidor* — звернутися

до корехідора, *un hidalgo que votre voleur* — ідальго, що ваш злодій, *gagner un dourou* — заробити дуро, *une pièce d'or de deux piastres* — золота монета в два піастри), культурні (*picador bien connu* — добре відомий пікадор, *danser la romalis* — танцювати ромаліс) та географічні (*j'avais loué à Cordoue...* — я винайняв у Кордові, *en allant à Triana* — по дорозі до Тріани, *nous gagnâmes Ronda* — ми рушили до Ронди). До цієї ж групи належить і збереження міри як льє: *à quelque deux lieues au nord* (на якихось два льє північніше) — перекладачка свідомо не переводить її в метричну систему, чим зберігає історичний колорит оригіналу. Транскрипція переважає й при передачі ромських одиниць (*le mot de payllo, souvent répété* — слово паїльйо, що часто повторювалось, *je puisse appeler mon minchorró* — я можу називати своїм мінчорро, *le nom de Calé, les noirs* — назва «кале», чорні). Такий вибір закономірний: реалія, що не має відповідника в мові-реципієнта, найточніше передається саме перенесенням її форми, а лаконічність цього прийому не переобтяжує текст.

Варто розрізняти два випадки. Частину топонімів (Андалусія, Севілья, Гранада, Наварра) передано в усталеній українській формі, що склалася незалежно від цього перекладу, тоді як менш відомі назви (Елісондро, Монтилья, Гауцин) транскрибовано безпосередньо. Перші не є власне перекладацьким рішенням, другі — є, і саме вони показові для стратегії Бабкіної.

Калькування — дослівне відтворення реалії засобами цільової мови — застосовано переважно до полілексемних одиниць із прозорою внутрішньою формою: *tambour de basque* — баскський бубен, *voleur de grand chemin* — розбійник з великої дороги, *vieux chrétien* — давній християнин, *courses de taureaux* — бої биків. Цей прийом передає предметне значення реалії, але, як зауважують дослідники, нерідко втрачає сему локальності [Зорівчак 1989, с. 93]. Промовистим є випадок *souliers de maroquin* — черевички з сап'яну

« ...des bas de soie blancs avec plus d'un trou, et de petits souliers de maroquin rouge attachés avec des rubans couleur de feu »

«...білі шовкові панчохи з більш як однією діркою, та милі червоні черевички з сап'яну, зав'язані вогняного кольору стрічками»: тут калька водночас зберігає матеріал (сап'ян — реалія сама собою) і робить образ зрозумілим українському читачеві.

Подібну перевагу прийомів, орієнтованих на збереження форми реалії, відзначають дослідники й на матеріалі інших французько-українських перекладів: аналіз відтворення українських реалій у французькому перекладі засвідчує провідну роль транскрипції та калькування при передачі національно маркованої лексики [Дурманенко 2013]. Це дає підстави розглядати стратегію К. Бабкіної не як одиничне рішення, а як вияв ширшої тенденції у французько-українському художньому перекладі.

Заміну реалії оригіналу близьким за функцією відповідником мови-реципієнта в перекладі застосовано рідко, лише в кількох випадках, проте вони показові. Найвиразніший — передача *venta* (придорожній заїзд) як колиба (*j'allais à la venta del Cuervo* — я прямую до колиби в Куерво): український відповідник належить до іншої матеріальної культури, але виконує ту саму функцію — тимчасовий притулок для подорожнього. Подібно *courses de taureaux* передано як бої биків — усталений український вислів, що функціонує як еквівалент, а *la divisa* (стрічка-бант на бику) — як кокарда. Такі рішення тяжіють до одомашнення; перекладачка вдається до них тоді, коли точне відтворення реалії ускладнило б сприйняття, а сама реалія не несе ключового смислового навантаження.

Описовий (дескриптивний) переклад, що розкриває значення реалії через сполучення слів, у тексті майже не трапляється у чистому вигляді. Найяскравіший приклад: *un véritable régalia de la Havane* — справжня гаванська сигара вищого гатунку — замість транскрипції незрозумілого терміна перекладачка дає його тлумачення. Рідкісність цього прийому закономірна: описовий переклад добре передає денотат, але, як показано в теоретичному розділі, схильний втрачати національний колорит, а збереження колориту є визначальним для цього тексту.

Окремий прийом застосовано до ромських прислів'їв, яких у новелі шість. Перекладачка передає їх готовими українськими відповідниками: *Chuquel sos pirela, cocal terela (Chien qui chemine ne meurt pas de famine)* — «Собака, що ходить, кістку знаходить»; *Len sos sonsi abela, pani o reblendani terela (La rivière grossie a beaucoup d'eau)* — «Де ріка шумить, там каміння лежить»; фінальне *En retudi panda nasti abela macha (En close bouche, n'entre point mouche)* — «В закриті уста мушка не вліта». Тут відтворюється не форма, а функція й образність паремії. Прикметно, що сам Меріме застосував той самий механізм на рівень раніше: він подавав ромське прислів'я французьким відповідником, а оригінал виносив у примітку [Al-Matary 2008]. Український переклад, отже, продовжує вже закладену в оригіналі логіку подвійного перекодування.

Найхарактернішою рисою перекладу є те, як Бабкіна чинить з іншомовними вкрапленнями. Значну їх частину — надто баскські — вона залишає в оригінальній латинській графіці просто в українському тексті: «*Laguna ene bihotsarena, мій сердечний друже, — сказала вона мені*»; «*Agur laguna, — сказала вона. — Мій офіцере...*»; «*казати baj, jaona*»; «*надто немудрий, щоби красти a pastesas*».

Цей прийом — крайній вияв форенізації: чужа мова лишається візуально чужою, що відтворює саме той ефект незрозумілості, який вона справляла й на французького читача оригіналу.

Цю стратегію уможливлює система приміток, яка пронизує весь переклад. Перекладачка послідовно зберігає авторські примітки Меріме (тлумачення *gaspacho, patio, la divisa*, ромських самоназв) і додає власні, чітко відмежовуючи їх ремаркою «примітка перекладачки» (як-от пояснення корехідора чи гароти). Таке поєднання збереженої форми з виноскою-поясненням є, по суті, комбінованим прийомом: реалія входить у текст у чужому вигляді, а її значення розкривається на полях. Показово, що примітка тут виконує не лише пояснювальну, а й стилетворчу функцію: ще в оригіналі вона, за спостереженням дослідників, демонструвала «науковість» тексту й посилювала присутність автора-етнолога [Al-Matary 2008].

Зберігши примітки, перекладачка зберегла й цю рису — образ оповідача, який не лише розповідає, а й коментує чужу культуру.

Подібну перевагу прийомів, орієнтованих на збереження форми реалії, відзначають дослідники й на матеріалі інших французько-українських перекладів: аналіз відтворення українських реалій у французькому перекладі засвідчує провідну роль транскрипції та калькування при передачі національно маркованої лексики [Дурманенко 2013]. Це дає підстави розглядати стратегію К. Бабкіної не як одиничне рішення, а як вияв ширшої тенденції у французько-українському художньому перекладі.

Кількісний аналіз застосування способів перекладу засвідчує виразне домінування прийомів, орієнтованих на збереження чужорідної форми. Найчастотнішим є транскодування — близько половини всіх одиниць; до нього прилягає збереження оригінальної графіки вкраплень (передусім баскських та частини ромських). Калькування посідає друге місце й застосовується головно до полілексемних реалій. Натомість прийоми, що адаптують реалію до цільової культури, — функціональний аналог та описовий переклад — представлені поодинокими випадками. Таке співвідношення дає підстави стверджувати, що домінантною в перекладі К. Бабкіної є стратегія форенізації, докладніше розглянута в підрозділі 2.5. Повний перелік способів передачі за кожною одиницею наведено в Додатку 3.

2.3. Збереження національного колориту в українському перекладі

Якщо в попередньому підрозділі розглянуто як перекладено окремі реалії, то в цьому підпункті йдеться про сукупний результат — чи вдалося перекладачу зберегти національний колорит оригіналу як цілість. Оцінювання спирається на засадниче для перекладознавства розрізнення двох планів значення реалії: денотативного (предметного) та конотативного (національно-культурного

збарвлення), збереження якого і є справжнім мірилом адекватності [Снежик, Федорова 2011].

Загальний висновок із зіставлення текстів полягає в тому, що національний колорит оригіналу в перекладі збережено високою мірою. Це прямий наслідок домінантної стратегії, описаної в підрозділі 2.2: оскільки перекладачка послідовно вдається до транскодування й збереження чужорідної форми, у цільовому тексті лишається щільна мережа іспанських, ромських і баскських одиниць (мантилья, корехідор, пікадор, гаспачо, бар лачі, макіла), які безпосередньо переносять читача в андалусійський простір новели.

Цьому збереженню істотно сприяє система приміток. Зберігши авторські примітки Меріме й додавши власні, Бабкіна вибудувала механізм, який дає змогу не жертвувати колоритом заради зрозумілості: чужа реалія входить у текст у незміненому вигляді, а її значення розкривається на полях. Тут варто враховувати спостереження дослідників, що ще в оригіналі примітка виконувала не лише пояснювальну функцію, а й творила образ оповідача-етнолога, демонструючи «науковість» тексту [Al-Matary 2008]. Зберігши примітки, перекладачка зберегла й цю рису — отже, відтворила не лише окремі реалії, а й саму авторську позицію коментатора чужої культури, яка є невід'ємною частиною колориту «Кармен».

Особливо вдалим є відтворення мовної багатошаровості оригіналу. Залишаючи баскські та ромські вкраплення в оригінальній графіці (*laguna ene bihotsarena, barratcea, agur*), перекладачка зберігає той самий ефект чужості, який ці слова справляли вже на французького читача. Це принципово, адже, як зазначалося в підрозділі 1.5, колорит «Кармен» є опосередкованим — українському читачеві передається не лише іспанська дійсність, а й французький погляд на неї, з усією закладеною в ньому дистанцією.

Попри загалом високий рівень збереження колориту, окремі втрати неминучі — вони закладені в самій природі безеквівалентної лексики. Основний тип втрат пов'язаний із прийомами адаптації, до яких перекладачка вдається в поодиноких

випадках. Так, передача **venta** функціональним аналогом колиба зберігає денотат (тимчасовий притулок подорожнього), але вносить відтінок іншої, української матеріальної культури, частково нейтралізуючи іспанську специфіку; подібний механізм діє і при заміні **la divisa** на кокарду. Як показано в теоретичному розділі, функціональний аналог завжди несе ризик привнесення чужого колориту й нівелювання національної своєрідності [Зорівчак 1989, с. 93].

Другий тип втрат стосується конотації. Це узгоджується із засадничим для теорії перекладу принципом, згідно з яким відтворення має забезпечувати рівноцінний вплив на читача перекладу, а не лише формальну відповідність одиниць [Nida 2000]. Описовий переклад **régalia de la Havane** як гаванська сигара вищого ґатунку точно передає предметне значення, але втрачає лаконічну виразність оригінальної реалії. Подібно й паремії: передаючи ромські прислів'я готовими українськими відповідниками, перекладчка зберігає їхню образність і функцію, проте читач уже не відчуває, що це саме ромська народна мудрість, — етнічна прив'язка слабшає. Це класичний компроміс, коли заради збереження конотативного й функціонального плану жертвують локальною характеристикою [Снежик, Федорова 2011].

Окремої уваги заслуговують випадки, де втрата є структурно неминучою. У сцені з англійцем Кармен жартівливо називає макілу «апельсином»; ця гра тримається на тому, що співрозмовник не знає баскського слова. Перекладачка зберігає епізод, проте для українського читача, який так само не знає значення **maquila**, ефект подвійного нерозуміння лишається, хоча й вибудовується інакше, ніж у французького читача. Подібні місця демонструють межі перекладності, закладені в багатомовній структурі самого оригіналу.

Обрана стратегія прямо позначається на тому, як український читач сприймає текст. Висока концентрація збережених чужорідних одиниць і опора на примітки означають, що переклад вимагає від читача певного зусилля: він раз у раз стикається з незнайомими словами й мусить звертатися до виносок. Це наближає

сприйняття українського тексту до сприйняття оригіналу — адже й французький читач Меріме не розумів ромської мови Кармен і так само спирався на авторські пояснення. У цьому сенсі переклад відтворює не лише зміст, а й сам читацький досвід зустрічі з чужою культурою.

Водночас така стратегія несе й певний ризик: надмірна щільність чужомовних вкраплень потенційно ускладнює читання. Проте в «Кармен» цей ризик урівноважено самою будовою тексту, у якому пояснення вбудовані в оповідь ще автором. Зрештою, збереження колориту тут переважає над абсолютною легкістю сприйняття — і це закономірно для твору, де національна своєрідність є не тлом, а предметом зображення. Як зауважують дослідники, антропологічна перспектива новели настільки виразна, що подеколи саму любовну фабулу трактують лише як привід для етнографічного дослідження про ромів [Carmen, Universalis].

2.4. Проблемні випадки перекладу етнографічних реалій

Поряд із реаліями, що передаються відносно безпроблемно усталеними прийомами, у новелі «Кармен» є низка одиниць, відтворення яких становить справжній виклик і допускає неоднозначні рішення. Такі випадки зосереджені насамперед у мовних шарах — ромському й баскському — та в місцях, де реалія вплетена в гру слів або прив'язана до самої мови оригіналу. Розгляньмо чотири найпоказовіші з них.

Найбільш дискусійним є рішення перекладачки залишати частину баскських та ромських вкраплень у незмінній латинській графіці посеред українського тексту: *laguna ene bihotsarena, agur laguna, barratcea, a pastesas*. Проблема тут двоїста. З одного боку, цей прийом максимально зберігає чужість і відтворює ефект, який слова справляли на французького читача оригіналу. З іншого — український читач, на відміну від французького, часто не може навіть прочитати ці слова, оскільки латинська графіка для українського тексту є цілком чужою, тоді як для

французького вона рідна. Отже, ступінь «чужості» в перекладі мимоволі зростає порівняно з оригіналом.

Можливою альтернативою була б транскрипція кирилицею (на кшталт «лагуна ене біхотсарена»), що зробила б вкраплення прочитними, зберігши при цьому їхню екзотичність. Проте таке рішення стерло б візуальну межу між «своїм» і «чужим», яку графіка проводить дуже виразно. Вибір Бабкіної, отже, не є помилкою — це свідоме підсилення форенізації, і він узгоджується із загальною стратегією перекладу; питання лише в тому, що міра очуження тут навіть перевищує оригінальну.

Другий складний випадок — ромські прислів'я. Як зауважує дослідниця, уже сам Меріме передавав їх не дослівно: ромський оригінал виносився у примітку, а в тексті подавався французький відповідник; ба більше, принаймні одне прислів'я мало готовий кастильський еквівалент, якого автор свідомо не навів [Al-Matary 2008]. Бабкіна продовжує цю логіку, передаючи паремії українськими відповідниками («Собака, що ходить, кістку знаходить»; «В закриті уста мушка не вліта»).

Тут виникає неоднозначність. З погляду функції рішення бездоганне: прислів'я лишається прислів'ям, зберігає образність і афористичність. Проте етнічна прив'язка слабшає — український читач сприймає вислів як народну мудрість загалом, а не як саме ромську. Альтернативою було б збереження транслітерованого оригіналу в тексті з перекладом у примітці (як зроблено з фінальним прислів'ям *En retudi panda...*), що підкреслило б ромське походження. Однак суцільне застосування цього прийому до всіх шести паремій переобтяжило б текст. Рішення перекладачки є компромісом, у якому функціональна адекватність переважає етнічну маркованість, — і цей компроміс варто визнати виправданим, хоча певна втрата колориту тут безсумнівна.

Третій випадок — епізод, де Кармен жартівливо видає баскське слово *maquila* за «апельсин», обманюючи англійця. У сцені в Гібралтарі англійський «мілорд», з

яким Кармен мешкає, не розуміє ні французької, ні іспанської, а Кармен користується цим, аби глузливо переказувати його розмови з Хосе. Коли Хосе кидає в розмові слово *maquila* (баскську палицю з залізним наконечником), англієць допитується про його значення

« — *Maquila, qu'est-ce que cela veut dire ? demanda l'Anglais. — Maquila, dit Carmen riant toujours, c'est une orange. N'est-ce pas un bien drôle de mot pour une orange ? »*

« — *Макіла, це що він хоче сказати? — запитав англієць. — Макіла, — відказувала Кармен, сміючись, як завжди, — це апельсин. Правда ж, яке смішне слово для апельсина?»* [с. 84]

Англієць повністю вірить її вигадці й наступного дня замовляє ще «макіл».

Гумор тут тримається на тому, що співрозмовник не знає мови, а отже, реалія функціонує не як назва предмета, а як елемент мовної гри. Це структурно складний для перекладу фрагмент: ефект залежить не від значення слова, а від його незрозумілості для персонажа. Бабкіна зберігає епізод повністю, не намагаючись «полегшити» його ні приміткою, ні підстановкою більш зрозумілого слова. Завдяки цьому український читач, який — як і англієць у новелі — не знає, що таке макіла, опиняється в тій самій позиції нерозуміння, що й персонаж. Так перекладачка не просто передає сцену, а відтворює сам її ігровий механізм.

Цей випадок добре ілюструє межу перекладності, закладену в самій багатомовній будові оригіналу: перекладач може зберегти ситуацію, але не може повністю відтворити мовний механізм, на якому вона ґрунтується.

Найскладнішим з погляду перекладності є фрагмент етнолінгвістичного розділу, де Меріме виводить слова французького аргю з ромської мови. Цей пасаж принципово прив'язаний до французької мови: його зміст полягає саме в етимології французьких слів, а не ромських понять. Для українського читача така етимологія позбавлена ґрунту, адже в українській мові цих запозичень немає. Розгляньмо, як цю проблему розв'язує перекладачка.

Першим прикладом є слово *chourin* «ніж», яке Меріме виводить із ромського *tchouri*.

*« Les Mystères de Paris ont appris à la bonne compagnie que **chourin**, voulait dire couteau. C'est du rommani pur ; **tchouri** est un de ces mots communs à tous les dialectes. »*

*«З роману "Паризькі таємниці" шляхетне товариство дізналося, що *chourin* означає «ніж». Це чиста романі; *tchouri* — одне зі слів, що є однаковим в усіх діалектах»[с. 108].*

Тут перекладачка зберігає обидва слова в латинській графіці без транскрипції, відсилаючи й до «Паризьких таємниць» Ежена Сю — джерела, з якого паризька публіка дізналася про сленг. Для французького читача XIX століття цей пасаж був прозорим: він упізнавав «своє» слово й бачив його несподіване чуже коріння. Для українського читача обидва слова однаково чужі, і пізнавальний жест автора-етнографа втрачає свою основу.

Ще виразніший випадок — етимологія слова *frimousse* «личко, вид».

*« Mais une étymologie dont je suis fier, c'est celle de **frimousse**, mine, visage, mot que tous les écoliers emploient ou employaient de mon temps. [...] Or, **firla**, **fila** en rommani veut dire visage, **mui** a la même signification. [...] La combinaison *firlamui* a été sur-le-champ comprise par un Bohémien puriste. »*

*«Але спостереження, яким я пишаюся, — це етимологія слова *frimousse* — обличчя, вид, — слово, що вживається нашими школярами (чи принаймні вживалося за моїх часів). [...] Так от, *firla*, *fila* — ромською означає «обличчя»; *mui* має те саме значення[...] Поєднання *firlamui* одразу стало б зрозуміле справжньому рому»[с. 109].*

Тут гра ще тонша, автор показує, як ромські корені *firla* й *mui* зрослися у французькому *frimousse*. Перекладачка знову зберігає всі чотири слова в латинській графіці — і це принципово, бо тільки так зберігається сама етимологічна побудова. Проте механізм упізнавання залишається доступним лише читачеві, що володіє

французькою: для нього *frimousse* — звичне слово з дитинства, для українського читача — порожня форма.

Те саме стосується слова *romanichel*, яким у паризькому аргі називають циган. Меріме виводить його з ромського *rommané tchave* («циганські хлопці»).

*« Ajoutez encore le mot **romanichel** qui dans l'argot parisien désigne les Bohémiens. C'est la corruption de **rommané tchave**, gars Bohémiens. »*

*«Додаймо ще слово *romanichel*, що на паризькому аргі означає «цигани». Це перекручене *rommané tchave*, циганські хлопці»[с. 109]*

Прикметно, що перекладачка послідовно зберігає всі арготичні французькі слова й ромські корені в оригінальній графіці. Це найрадикальніший прояв форенізації в усьому перекладі: український читач отримує текст, у якому сама французька мова стає окремою реалією — об'єктом ученого спостереження, а не лише засобом викладу. Бабкіна не намагається підмінити французький сленг українським (наприклад, передати *choupin* як «фінка» чи «перо»), бо це зруйнувало б усю наукову рамку четвертого розділу — образ оповідача-етнолога, який досліджує саме французько-ромські мовні контакти. Цей фрагмент яскраво демонструє тезу теоретичного розділу про те, що найскладнішими є реалії та мовні явища, укорінені не в позамовній дійсності, а в самій мові оригіналу.

2.5. Оцінка ефективності перекладацьких стратегій

Проведений аналіз дає змогу узагальнити результати дослідження та оцінити перекладацьку стратегію К. Бабкіної в цілому — з огляду як на застосовані прийоми, так і на їх відповідність теоретичним моделям перекладу.

Зіставлення оригіналу новели з українським перекладом виявляє виразну перевагу прийомів, орієнтованих на збереження чужорідної форми реалії. Транскодування й залишення вкраплень в оригінальній графіці, підкріплені розгалуженою системою приміток, кількісно домінують над прийомами адаптації — функціональним аналогом та описовим перекладом, які трапляються лише в

поодиноких випадках. Це дає підстави стверджувати, що домінантною стратегією перекладачки є форенізація (очуження): чужа реалія здебільшого входить у цільовий текст у незміненому або мінімально адаптованому вигляді, а її значення розкривається не через заміну питомим відповідником, а через виноску-пояснення.

Поодинокі прояви протилежної тенденції — доместикації — не змінюють загальної картини. Випадки на кшталт передачі *venta* як *колиба* чи *la divisa* як *кокарда* є радше винятками, до яких перекладачка вдається тоді, коли точне відтворення реалії ускладнило б сприйняття, а сама вона не несе вирішального смислового навантаження. Отже, переклад К. Бабкіної можна схарактеризувати як послідовно форенізаційний із поодинокими доместикаційними вкрапленнями.

Виявлена стратегія прямо співвідноситься з теоретичною опозицією доместикації та форенізації, розглянутою в підрозділі 1.4. У термінах Л. Венуті переклад Бабкіної реалізує саме форенізаційний полюс — настанову на збереження «чужості» оригіналу навіть ціною певного читачького зусилля. У ширшій перспективі, заданій ще Ф. Шляєрмахером, це означає, що перекладачка обрала шлях «наближення читача до автора», а не навпаки: український читач не отримує одомашненого, звичного тексту, а змушений рухатися назустріч чужій культурі, спираючись на примітки.

Прикметно, що цей вибір узгоджується і з теорією способів перекладу реалій. Переважання транскодування й калькування над описовим перекладом та аналогом є типовим саме для форенізаційної настанови, оскільки перші дві групи прийомів зберігають форму й колорит, тоді як останні дві їх нівелюють [Зорівчак 1989]. Таким чином, практичний матеріал «Кармен» не лише ілюструє теоретичні моделі, а й підтверджує їхній взаємозв'язок: вибір конкретних прийомів на рівні окремої реалії складається в цілісну стратегію на рівні всього тексту.

Важливо наголосити, що форенізаційний вибір перекладачки не є довільним — він значною мірою продиктований самою природою оригіналу. «Кармен» — твір із виразною етнографічною настановою, у якому національний колорит є не тлом,

а предметом зображення, а сам Меріме виступає радше етнологом, ніж лише оповідачем [Al-Matary 2008]. Текст оригіналу вже містить вбудований механізм форенізації: автор зберігає іспанські, ромські та баскські одиниці в чужій формі й сам пояснює їх у примітках.

За таких умов послідовна доместикація означала б руйнування авторського задуму — адже одомашнити *couleur locale* у творі, який цілком на ньому побудований, означало б позбавити його сенсу. Обравши форенізацію, перекладачка не нав'язала текстові чужу їй стратегію, а підхопила й продовжила ту, що вже закладена в оригіналі. У цьому сенсі її рішення є не лише послідовним, а й адекватним природі першотвору: воно зберігає не тільки окремі реалії, а й сам тип відношення між текстом і читачем, який вибудував автор.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що український переклад новели «Кармен», здійснений Катериною Бабкіною, забезпечує високий ступінь збереження національного колориту оригіналу. Це досягається завдяки послідовній форенізаційній стратегії, що спирається на транскодування, збереження оригінальної форми вкраплень та розвинену систему приміток. Виявлені втрати — часткове послаблення конотації при описовому перекладі, нівелювання етнічної прив'язки при передачі паремій, межі перекладності в місцях мовної гри — є переважно об'єктивними й закладеними в самій природі безеквівалентної лексики та багатомовній структурі тексту, а не наслідком хибних рішень.

Загалом аналіз підтверджує засадничу тезу дослідження: переклад етнографічних реалій є дієвим засобом збереження національного колориту за умови, що перекладач свідомо обирає стратегію, співмірну з природою оригіналу. На матеріалі «Кармен» такою стратегією виявилася форенізація, яка дала змогу відтворити не лише іспанський колорит твору, а й його багат шарову культурну будову та опосередковане, французьке бачення Іспанії, що становить художню своєрідність новели Проспера Меріме.

Висновки до другого розділу

Аналіз перекладу «Кармен», виконаного Катериною Бабкіною, дозволив побачити не лише те, як передано окремі реалії, а й те, яку перекладацьку логіку обрала перекладачка загалом. Розподіливши відібрані одиниці на побутові, соціальні, культурні та географічні реалії й окремо — на ромські та баскські вкраплення, ми виявили, що саме вкраплення, хоч їх і небагато, найбільше тримають на собі національний колорит твору.

Зіставлення з оригіналом показало чітку закономірність: перекладач майже не одомашнює чужі реалії, а навпаки — зберігає їхню форму, лишає вкраплення в оригінальній графіці й широко послуговується примітками. За цим стоїть свідомий вибір на користь форенізації. Найважливіше відкриття полягає в тому, що перекладачка зберегла не лише самі реалії, а й сам спосіб, у який Меріме показував читачеві чужу культуру, — через позицію автора-етнографа, що вводить чуже слово й тут-таки його пояснює.

Саме тому колорит оригіналу — іспанський, ромський і баскський — у перекладі відтворено повноцінно, а ті втрати, що трапляються, закладені в самій природі безеквівалентної лексики й багатомовній будові тексту, а не у хибних рішеннях. Це й підтверджує головну думку роботи: переклад етнографічних реалій стає дієвим засобом збереження національного колориту тоді, коли перекладач не нав'язує тексту чужу стратегію, а вловлює ту, що вже закладена в самому оригіналі.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження було присвячене з'ясуванню особливостей перекладу етнографічних реалій французької новели П. Меріме «Кармен» українською мовою та визначенню того, наскільки обрані перекладацькі рішення забезпечують збереження національного колориту оригіналу. Відповідно до поставлених у вступі мети та завдань у роботі розкрито поняття етнографічної реалії та національного колориту, розглянуто основні способи перекладу реалій і стратегії доместикації та форенізації, схарактеризовано специфіку репрезентації іспанських реалій у французькому тексті «Кармен», виявлено й класифіковано етнографічні реалії новели за тематичними групами, визначено способи їх відтворення в українському перекладі Катерини Бабкіної та оцінено ступінь збереження національного колориту разом з аналізом виявлених втрат і домінантної перекладацької стратегії. Виконання цих завдань дає підстави сформулювати такі висновки.

Розгляд теоретичних засад показав, що реалія є однією з найскладніших категорій перекладознавства. Реалії — це моно- та полілексемні одиниці, що позначають предмети, явища й поняття, властиві культурі, побуту та історії одного народу й чужі для іншого, а отже, є концентрованими носіями національного колориту. Належачи до безеквівалентної лексики, реалії не мають готових відповідників у мові перекладу. Найповнішою для аналізу художнього тексту виявилася предметна класифікація С. Влахова і С. Флоріна, у якій центральне для цього дослідження місце посідають етнографічні реалії — одиниці зі сфери побуту, праці, мистецтва, звичаїв та вірувань. Зіставлення вітчизняних і зарубіжних підходів засвідчило, що, попри відмінність термінів (реалія, культурно-специфічний елемент), ідеться про той самий феномен — лексику, у значенні якої закладено етнокультурну інформацію.

Аналіз способів перекладу реалій і перекладацьких стратегій підтвердив, що відтворення безеквівалентної лексики потребує особливих прийомів — транскодування, калькування, описового перекладу, функціонального аналога та

комбінованих рішень, — жоден з яких не є універсальним. На вищому, концептуальному рівні вибір прийомів підпорядкований опозиції двох стратегій: доместикації, що наближає текст до читача ціною втрати колориту, та форенізації, що зберігає чужість оригіналу ціною певного читачького зусилля. Установлено, що саме ця опозиція є ключовою для проблеми збереження національного колориту.

Дослідження специфіки новели «Кармен» показало, що цей твір має особливу, багат шарову культурну природу. Французький автор репрезентує в ньому іспанську дійсність — а в її межах ще й ромський та баскський світи — для французького читача, унаслідок чого екзотичний колорит виникає вже всередині самого оригіналу. Текст поєднує власне іспанські реалії з двома шарами іншомовних вкраплень (ромським і баскським), а сам Меріме виступає радше оповідачем-етнологом, який вводить чуже слово й тут-таки пояснює його у примітках.

Практичний аналіз перекладу дав змогу виявити й класифікувати корпус етнографічних реалій новели за тематичними групами (побутові, соціальні, культурні, географічні) та окремо — ромські й баскські вкраплення, які виявилися найважливішими носіями колориту попри їхню меншу кількість. Зіставлення оригіналу з перекладом показало, що перекладачка К.Бабкіна послуговується всім спектром прийомів, проте переважають ті, що зберігають чужорідну форму одиниці, — транскодування, збереження оригінальної графіки вкраплень та система приміток, тоді як прийоми адаптації (функціональний аналог, описовий переклад) трапляються рідко. Це засвідчило, що домінантною стратегією перекладу є форенізація.

Оцінка відтворення колориту підтвердила, що іспанську, ромську й баскську своєрідність оригіналу збережено високою мірою. Важливим результатом є те, що перекладач зберегла не лише окремі реалії, а й сам спосіб, у який Меріме показував читачеві чужу культуру, — позицію автора-етнографа з її системою пояснень. Виявлені втрати — часткове послаблення конотації при описовому перекладі,

нівелювання етнічної прив'язки при передачі паремій, межі перекладності в місцях мовної гри та в реаліях, укорінених у самій мові оригіналу, — є переважно об'єктивними й закладеними в природі безеквівалентної лексики та багатомовній будові тексту, а не наслідком хибних рішень.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що обрана перекладачем форенізаційна стратегія не є довільною — вона продиктована самою природою оригіналу, у якому національний колорит є не тлом, а предметом зображення. Тим самим дослідження підтвердило засадничу тезу роботи: переклад етнографічних реалій є дієвим засобом збереження національного колориту тоді, коли перекладач не нав'язує текстові чужу стратегію, а вловлює й продовжує ту, що вже закладена в самому оригіналі. На матеріалі «Кармен» такою стратегією виявилася форенізація, яка дала змогу відтворити українською не лише іспанський колорит твору, а й його багат шарову культурну будову та опосередковане, французьке бачення Іспанії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 278 с.
2. Борисенко Н., Садловська О. Відтворення англомовних реалій в українському кіноперекладі. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. 2018. № 1 (87). С. 48–52.
3. Бурбак О. Ф. Реалія та способи визначення її лінгвістичного статусу. Іноземна філологія. Львів, 1985. № 79. С. 68–74.
4. Влахов С. І., Флорін С. П. Непреводимото в превода. Софія : Наука і изкуство, 1990. 356 с.
5. Герцовська Н. О. Реалія як лінгвістичне явище. Сучасні дослідження з іноземної філології. 2014. Вип. 12. С. 36–42.
6. Дурманенко А. Особливості відтворення реалій роману Любка Дереша «Культ» у французькому перекладі. Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 2. С. 118–135.
7. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів : Вид-во при Львівському університеті, 1989. 216 с.
8. Зорівчак Р. П. Реалія в художньому мовленні: перекладознавчий аспект. Іноземна філологія. Львів, 1994. С. 106–108.
9. Кияк Т. Р. Перекладознавство : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 543 с.
10. Кобякова І., Гончаренко О. Особливості перекладу британських реалій оповідання А. К. Дойла «Скандал у Богемії». Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. (звір рік, номер, сторінки)
11. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ : Вища школа, 1982. 165 с.
12. Корунець І. В. Доместикація як засіб збагачення національних мов і літератур. Всесвіт. 2012. № 5/6. С. 177–186.

- 13.Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. 5-те вид., випр. і допов. Вінниця : Нова Книга, 2017. 448 с.
- 14.Лотоцька О. Особливості перекладу мовних реалій як одиниць безеквівалентної лексики. Мандрівець. 2012. № 3. С. 72–74.
- 15.Мороз А. А. Реалія як об'єкт лінгвістичного дослідження. Бердянськ, 1999. 104 с.
- 16.Мукатаєва Я. В. Слова-реалії як вид безеквівалентної лексики та їх класифікація. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2022. № 55. С. 174–177.
- 17.Петришен О. Г. Поняття «реалія» як складова частина безеквівалентної лексики. Мовні і концептуальні картини світу. 2013. № 16 (1). С. 406–409.
- 18.Рябчук О. В., Шмідт Д. П. Власні назви як лексичний маркер стратегій доместикації та форенізації. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2022. Т. 33 (72). № 1, ч. 2. С. 113–117.
- 19.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
- 20.Сергєєва О. В. Переклад історичних реалій в романах Вальтера Скотта. Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. Хмельницький : ХНУ, 2020. № 20. С. 41–46.
- 21.Сливка М. І. Історичні власні назви як реалії в українсько-англійському перекладі. Мовні і концептуальні картини світу. Київ, 2008. Вип. 24, ч. 3. С. 215–220.
- 22.Снєжик О. П., Федорова Л. О. Прийоми приблизного перекладу українських реалій у французькому художньому тексті. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 465–469.
- 23.Словник-довідник з культури української мови / уклад.: Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. 3-тє вид., випр. Київ : Знання, 2006. 367 с.

- 24.Ткаченко Ю. В. Особливості класифікації реалій та виявлення їх аксіологічного потенціалу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 58. С. 68–70.
- 25.Фінкель О. М. Теорія й практика перекладу. Забутий теоретик українського перекладознавства : зб. вибраних праць / за ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана. Вінниця : Нова Книга, 2007. С. 49–182.
- 26.Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.
- 27.Aixelá J. F. Culture-specific Items in Translation // Translation, Power, Subversion / eds. R. Álvarez, M. C. Á. Vidal. Clevedon : Multilingual Matters, 1996. P. 52–78.
- 28.Al-Matary S. L'archéologie verbale de Prosper Mérimée : du mythe personnel au mythe scientifique // Le Mythe des Bohémiens dans la littérature et les arts en Europe / dir. S. Moussa. Paris : L'Harmattan, 2008. P. 127–147.
- 29.Carmen. Encyclopædia Universalis. URL: <https://www.universalis.fr/encyclopedia/carmen/> .
- 30.Carmen : Tragédie et couleur locale. Encyclopædia Universalis. URL: <https://www.universalis.fr/encyclopedia/carmen/2-tragedie-et-couleur-locale/> .
- 31.Galvez M. Carmen : à propos de l'œuvre. BNF Essentiels / Gallica, Bibliothèque nationale de France. URL: <https://gallica.bnf.fr/essentiels/merimee/carmen/propos-oeuvre> .
- 32.Née P. Sur la couleur locale : l'exemple de Théophile Gautier. Romantisme. 2012. № 157 (3). P. 23–32.
- 33.Newmark P. A Textbook of Translation. New York ; London : Prentice Hall, 1988. 292 p.
- 34.Nida E. A. Principles of Correspondence // The Translation Studies Reader / ed. L. Venuti. London ; New York : Routledge, 2000. P. 126–140.
- 35.Schleiermacher F. On the Different Methods of Translating // The Translation Studies Reader / ed. L. Venuti. London ; New York : Routledge, 2012. P. 43–63.

- 36.Slavova L., Vozna M. Culture-specific Items in the Source and Target Literary Texts: Classification of Translation Strategies. Forum for Linguistic Studies. 2024. Vol. 6, № 1.
- 37.Soto Pampará I. Carmen, du récit au mythe : Trabajo de Fin de Grado. Cádiz : Universidad de Cádiz, 2021. 40 p.
- 38.Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. New York : Routledge, 2018. 344 p. *

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- 39.Mérimée P. Carmen. Paris : Calmann Lévy, 1890. URL: [https://fr.wikisource.org/wiki/Carmen_\(Mérimée\)](https://fr.wikisource.org/wiki/Carmen_(Mérimée)).
- 40.Меріме П. Кармен / пер. з фр. К. Бабкіної. Київ : Книголав, 2018. 112 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Етнографічні реалії та іншомовні вкраплення
новели П. Меріме «Кармен» та їх український переклад К. Бабкіної

№	Реалія	Фрагмент оригіналу	Переклад
1. Побутові реалії			
1	gaspacho	...enfin du <i>gaspacho</i> , espèce de salade de piments.	...нарешті гаспачо, теж свого роду салат із перцем.
2	manzanilla	...elle acheta [...] une bouteille de <i>manzanilla</i> .	...вона купила [...] пляшку манзанілли.
3	yemas	Elle prit [...] des <i>yemas</i> ...	Вона взяла [...] «йємас»...
4	turon	...du <i>turon</i> , des fruits confits...	...«туррон», зацукровані фрукти...
5	chufas	...vendre l'orgeat de <i>chufas</i> à Séville.	...торгувати орчатою з чуфи.
6	papelitos	...elle fume quand elle trouve de bons <i>papelitos</i> .	...сама курить, коли їй трапляються достатньо м'які «папелітос».
7	regalia	...un vrai <i>regalia</i> de la Havane.	...справжню гаванську сигару вищого ґатунку.
8	mantille	...elle laissa tomber sa <i>mantille</i> sur ses épaules.	...моя купальниця спустила на плечі мантилю.
9	souliers de maroquin	...des souliers de maroquin rouge attachés avec des rubans...	...милі червоні черевички з сап'яну, зав'язані стрічками...
10	veste de velours	...une veste de velours à boutons d'argent, des guêtres de cuir blanc...	...оксамитова куртка зі срібними гудзиками, білі шкіряні гетри...
11	béret bleu	...un de nos gars avec son béret bleu et sa <i>maquila</i> .	...нашого хлопця в синьому береті та з макілою.
12	venta	...nous prîmes le chemin de la <i>venta</i> del Cuervo.	...ми прямуємо до колиби в Куерво.
13	patio	Toute la compagnie était dans le <i>patio</i> ...	Все товариство було в патіо...
14	neveria	...d'aller prendre des glaces à la <i>neveria</i> .	...запросивши її поїсти морозива до неверії.
15	pain d'Alcala	...le geôlier m'apporta un pain d' <i>Alcala</i> .	...наглядач зайшов і дав мені алькальський буханець.

16	lieue	...à quelque deux <i>lieues</i> au nord de Marbella.	...на якихось два льє північніше від Марбельї.
17	pied	...d'une hauteur de moins de trente <i>pieds</i> .	...з висоти меншої за тридцять футів.
2. Соціальні реалії			
18	corrégidor	...je ne réclamai point au <i>corrégidor</i> ...	...не звернувся до корехідора...
19	vingt-quatre	...sans une permission du <i>vingt-quatre</i> .	...без дозволу від вейнтикуатро.
20	miñons	...jusqu'à ce que les <i>miñons</i> [...] vous prennent au collet.	...доки міньйони та берегова охорона не злапають тебе за комір.
21	hidalgo	...votre voleur est un <i>hidalgo</i> .	...Цей ваш злодій, він ідальго.
22	vieux chrétien	...je suis Basque et vieux chrétien.	...я і баск, і давній християнин.
23	contrebandier	...va-t'en au bord de la mer te faire <i>contrebandier</i> .	...їдь до узбережжя й стань контрабандистом.
24	voleur de grand chemin	...on devient <i>voleur de grand chemin</i> sans y penser.	...із контрабандиста перетворюєшся на розбійника.
25	garrotté	...il sera <i>garrotté</i> après-demain sans rémission.	...він буде страчений на гароті без жодної пощади.
26	duro	Veux-tu gagner un <i>duro</i> ?	Хочеш заробити дуро?
27	piastre	...une pièce d'or de deux <i>piastres</i> .	...золота монета в два піастри.
28	peseta / cuarto	Je n'avais qu'une <i>peseta</i> et quelques <i>cuartos</i> ...	В мене була лише одна песета і декілька куатро...
29	réaux	...il a gagné douze cents <i>réaux</i> aux courses.	...Він заробив на боях дванадцять сотень реалів.
30	once	...nous avons cent vingt <i>onces</i> enterrées...	...ми маємо сто двадцять унцій, захованих...
31	ducat	...deux cents <i>ducats</i> de récompense...	...двісті дукатів винагороди...
3. Культурні реалії			
32	mandoline	...j'aperçus une <i>mandoline</i> accrochée au mur.	...я помітив підвішену на стіні мандоліну.
33	zorzico	Cela ressemble aux <i>zorzicos</i> que j'ai entendus dans les Provinces.	Це схоже на сорсіко, які я чув у Провінціях.
34	castagnettes	J'entendais les <i>castagnettes</i> , le tambour, les rires...	Я чув кастаньєти та бубен, сміх та вигуки...

35	tambour de basque	Elle avait un tambour de basque...	В руках вона мала баскський бубен.
36	romalis	...pour les faire danser la <i>romalis</i> , c'est leur danse...	...щоби вони там танцювали ромаліс, свої танці...
37	picador	...mon ami Francisco Sevilla, <i>picador</i> bien connu.	...свого приятеля Франциско Севільї, відомого пікадора.
38	courses de taureaux	...les <i>courses</i> de taureaux commencèrent...	...почалися бої биків...
39	la divisa	Il enleva la <i>divisa</i> du taureau et la présenta à Carmen.	Він зірвав з бика кокарду і підніс її Кармен.
40	la baji	...voulez-vous que je vous dise <i>la baji</i> ?	...хочете, скажу вам «бахі»?
41	bar lachi	...un morceau de la <i>bar lachi</i> , qui te fera aimer de toutes les femmes.	...шматочок бар лачі, від якого всі жінки вас любитимуть.
42	Bari Crallisa	...Marie Padilla [...] qui fut la <i>Bari Crallisa</i> , ou la grande reine des bohémiens.	...Марії Падильї [...] котра, як кажуть, була Барі Кральїса, велика цариця циганська.
4. Географічні реалії			
43	Cordoue	Je louai à <i>Cordoue</i> deux chevaux...	Я винайняв у Кордові двох коней...
44	Montilla	...chercher aux environs de <i>Montilla</i> ...	...шукати в околицях Монтильї...
45	Andalousie	Me trouvant en <i>Andalousie</i> au commencement de l'automne de 1830...	...перебуваючи в Андалусії на початку осені 1830 року...
46	Séville	...gardien à la manufacture de tabacs de <i>Séville</i> .	...вартувати тютюнову фабрику в Севільї.
47	Guadalquivir	...le quai qui s'étend le long du <i>Guadalquivir</i> .	...набережній, що простягається вздовж [...] Гвадалквіру.
48	Triana	...qui aime le poisson frit s'en va à <i>Triana</i> , chez Lillas Pastia.	...хто любить добре підсмажену рибку, той іде в Тріану, до Лільяса Пастії.
49	Gibraltar	Elle arrivait de <i>Gibraltar</i> ...	Вона прибула з Гібралтару...
50	Grenade	...tantôt à <i>Grenade</i> .	...то в Гранаді.
51	Ronda	...nous gagnâmes <i>Ronda</i> .	...рушили до Ронди.
52	sierra de Cabra	...entre les deux versants de la <i>sierra de Cabra</i> .	...між двох відрогів гірського хребта Кабра.
53	Navarre	...pour retourner en <i>Navarre</i> ...	...щоби повернутися в Наварру...

54	Elizondo	Je suis né à <i>Elizondo</i> , dans la vallée du Baztan.	Я народився в Елісондро, в Бастанській долині.
55	Pampelune	...vous passerez par <i>Pampelune</i> ...	...я зверну також і до Памплони...
5. Іншомовні вкраплення — ромські (кало)			
56	rom / romi	...chantant : « Tu es mon <i>rom</i> , je suis ta <i>romi</i> . »	...наспівуючи «Ти мій ром, я твоя ромі».
57	Calo / calé	...c'est la loi des <i>Calés</i> .	...Такий закон у кале.
58	payllo	Le mot <i>payllo</i> , qu'elle répétait souvent...	Слово «паїльйо», яке вона часто повторювала...
59	minchorró	...le seul que je puisse appeler mon <i>minchorró</i> ?	...хто може зватися моїм мінчорро?
60	chipe calli	...le <i>chipe calli</i> , langue des bohémiens.	...романі, або ж чіпе калї, — говірка іспанських ромів.
61	Laloro	...elle était partie pour <i>Laloro</i> .	...вона поїхала в Лалоро.
62	flamenca de Roma	...on s'arrange toujours avec une <i>flamenca de Roma</i> .	...усе можна залагодити, коли дружиш з ромською фламандкою.
63	a pastesas	...trop niais pour voler a <i>pastesas</i> ...	...надто немудрий, щоби красти а pastesas...
64	majari	Mets un cierge à ta <i>majari</i> ...	Постав свічку своїй махарі...
65	rommane tchave	...c'est une corruption de <i>rommane tchave</i> , les gars bohémiens.	...Це перекручене rommane tchave, циганські хлопці.
66	romané chavé	...ils s'appellent eux-mêmes <i>romané chavé</i> .	...Самі себе вони називають «романе чаве».
67	присл. Chuquel...	<i>Chuquel sos pirela, cocal terela</i> (proverbe bohémien).	Собака, що ходить, кістку знаходить.
68	присл. Me dicas...	<i>Me dicas vriarda de jorpoi, bus ne sino braco</i> (proverbe bohémien).	Є в мене шерсть, та я не овечка.
69	присл. Len sos...	<i>Len sos sonsi abela, pani o reblendani terela</i> (proverbe bohémien).	Де ріка шумить, там каміння лежить.
70	присл. En retudi...	<i>En retudi panda nasti abela macha</i> .	В закриті уста мушка не вліта.
71	Singo... homte hi mulo	« <i>Singo, singo, homte hi mulo</i> . »	«Скоро, скоро він має вмерти».
72	pani / manro / mas / lon	... <i>pani</i> l'eau, <i>manro</i> le pain, <i>mas</i> la viande, <i>lon</i> le sel.	... <i>pani</i> означає воду, <i>manro</i> — хліб, <i>mas</i> — м'ясо, <i>lon</i> — сіль.

6. Іншомовні вкраплення — баскські			
73	maquila	...nous prîmes nos <i>maquillas</i> , et je fus encore vainqueur.	...ми схопилися за макіли, і я знову переміг.
74	laguna ene bihotsarena	« <i>Laguna, ene bihotsarena</i> , mon ami, es-tu des nôtres ? »	— Laguna ene bihotsarena, мій сердечний друже, — чи не з мого ви краю?
75	agur laguna	« <i>Agur laguna</i> », me dit-elle...	— Agur laguna, — сказала вона мені...
76	baï jaona	...apprendre à dire seulement <i>baï, jaona</i> .	...навчитися бодай казати <i>baï, jaona</i> .
77	barratcea	...une petite <i>barratcea</i> de vingt pommiers à cidre.	...невеличкої <i>barratcea</i> на двадцять сидрових яблунь.
78	Navarro fino	...je resterai toujours <i>Navarro fino</i> .	...залишуся завжди [...] чесним наварцем.

Кількісне та відсоткове співвідношення груп
етнографічних реалій новели «Кармен» (за матеріалом Додатка 1)

№	Група реалій	Кількість одиниць	Частка, %
1	Побутові реалії	17	21,8
2	Соціальні реалії	14	17,9
3	Культурні реалії	11	14,1
4	Географічні реалії	13	16,7
5	Іншомовні вкраплення (ромські)	17	21,8
6	Іншомовні вкраплення (баскські)	6	7,7
	Разом	78	100

Способи відтворення етнографічних реалій
новели «Кармен» в українському перекладі К. Бабкіної

№	Реалія (ориг.)	Переклад	Спосіб передачі
Побутові реалії			
1	gaspacho	гаспачо	транскрипція + авторська експлікація
2	manzanilla	манзанілья	транскрипція
3	yemas	йємас	транскрипція + примітка
4	turon	туррон	транскрипція + примітка
5	chufas	чуфа	транскрипція + примітка
6	papelitos	папелітос	транскрипція
7	régalia de la Havane	гаванська сигара вищого ґатунку	описовий переклад
8	mantille	мантилья	транскрипція
9	souliers de maroquin	черевики з сап'яну	калька (функц. відповідник)
10	veste de velours	оксамитова куртка	калька
11	béret bleu	синій берет	калька + примітка
12	venta	колиба	функціональний аналог
13	patio	патіо	транскрипція + примітка
14	neveria	неверія	транскрипція + примітка
15	pain d'Alcala	алькальський буханець	калька + примітка
16	lieue	льє	транскрипція (збереження міри)
17	pied	фут	калька (традиц. відповідник)
Соціальні реалії			
18	corrégidor	корехідор	транскрипція + примітка перекладачки
19	vingt-quatre	вейнтикуатро	транскрипція + примітка
20	miñons	мінйони	транскрипція + примітка
21	hidalgo	ідальго	транскрипція
22	vieux chrétien	давній християнин	калька + примітка
23	contrebandier	контрабандист	транскрипція (засвоєне)
24	voleur de grand chemin	розбійник з великої дороги	калька

25	garrotté	страчений на гароті	транскрипція + примітка перекладачки
26	duro	ду́ро	транскрипція
27	piastre	піа́стр	транскрипція
28	peseta / cuarto	песе́та / куа́тро	транскрипція
29	réaux	реа́ли	транскрипція
30	once	у́нція	калька (традиц. відповідник)
31	ducat	дука́т	транскрипція
Культурні реалії			
32	mandoline	мандо́ліна	транскрипція (засвоєне)
33	zorzico	со́рсіко	транскрипція + примітка
34	castagnettes	каста́ньєти	транскрипція (засвоєне)
35	tambour de basque	баскський бубен	калька
36	romalis	рома́ліс	транскрипція
37	picador	пікадо́р	транскрипція
38	courses de taureaux	бої биків	калька (функц. відповідник)
39	la divisa	кокарда	функціональний аналог + примітка
40	la baji	бахі	транскрипція + примітка
41	bar lachi	бар ла́чі	транскрипція + експлікація в тексті
42	Bari Crallisa	Ба́рі Кра́льїса	транскрипція + експлікація + примітка
Географічні реалії			
43	Cordoue	Кордо́ва	транскрипція
44	Montilla	Монти́лья	транскрипція
45	Andalousie	Андалу́сія	транскрипція (традиц.)
46	Séville	Севі́лья	транскрипція (традиц.)
47	Guadalquivir	Гвадалкі́вір	транскрипція
48	Triana	Тріа́на	транскрипція
49	Gibraltar	Гібра́лтар	транскрипція (традиц.)
50	Grenade	Грана́да	транскрипція (традиц.)
51	Ronda	Ронда	транскрипція
52	sierra de Cabra	гірський хребет Кабра	калька + транскрипція
53	Navarre	Нава́рра	транскрипція (традиц.)
54	Elizondo	Елісо́ндро	транскрипція
55	Pampelune	Памплона	транскрипція (традиц.)
Іншомовні вкраплення — ромські (кало)			

56	rom / romi	ром / ромі	транскрипція + примітка
57	Calo / calé	кале	транскрипція + примітка
58	payllo	пайльйо	транскрипція + примітка
59	minchorró	мінчорро	транскрипція + примітка
60	chipe calli	чіпе калї	транскрипція + експлікація в тексті
61	Laloro	Лалоро	транскрипція + примітка
62	flamenca de Roma	ромська фламандка	калька + примітка
63	a pastesas	a pastesas	збереження форми + примітка
64	majari	махарі	транскрипція + примітка
65	rommane tchave	rommane tchave	збереження форми + калька в тексті
66	romané chavé	романе чаве	транскрипція
67	Chuquel sos pirela...	Собака, що ходить, кістку знаходить	переклад відповідником + оригінал у примітці
68	Me dicas vriarda...	Є в мене шерсть, та я не овечка	переклад відповідником + оригінал у примітці
69	Len sos sonsi abela...	Де ріка шумить, там каміння лежить	переклад відповідником + оригінал у примітці
70	En retudi panda...	В закриті уста мушка не вліта	переклад відповідником
71	Singo... homte hi mulo	Скоро, скоро він має вмерти	збереження форми + переклад у тексті
72	pani / manro / mas / lon	вода / хліб / м'ясо / сіль	збереження форми + калька (метамовний контекст)
Іншомовні вкраплення — баскські			
73	maquila	макіла	транскрипція + примітка
74	laguna ene bihotsarena	laguna ene bihotsarena (мій сердечний друже)	збереження форми + переклад у тексті
75	agur laguna	agur laguna	збереження форми + примітка
76	baï jaona	baj, jaona	збереження форми + примітка
77	barratcea	barratcea	збереження форми + примітка
78	Navarro fino	чесний наварець	калька + оригінал у примітці

RÉSUMÉ

Notre étude porte sur la traduction des réalités ethnographiques envisagée comme un moyen de préserver la couleur nationale du texte littéraire. Le **but** de cette recherche est d'identifier les particularités de la traduction des réalités ethnographiques de la nouvelle « *Carmen* » de Prosper Mérimée en ukrainien et de déterminer dans quelle mesure les choix opérés par la traductrice Kateryna Babkina permettent de préserver la couleur nationale de l'original.

Ce but conduit aux **objectifs** suivants : préciser les notions de réalité ethnographique et de couleur nationale dans la perspective traductologique ; examiner les principaux procédés de traduction des réalités et l'opposition des stratégies de domestication et d'étrangéisation ; caractériser la spécificité de la représentation de la réalité espagnole dans le texte français de Mérimée ; relever et classer les unités ethnographiques de la nouvelle selon leurs groupes thématiques ; analyser les procédés de leur restitution dans la traduction ukrainienne de K. Babkina et identifier ceux qui dominent ; évaluer le degré de préservation de la couleur nationale ainsi que les pertes et les cas problématiques relevés au cours de l'analyse.

La pertinence de cette recherche réside dans le fait que le problème de la restitution du lexique sans équivalents reste ouvert : il n'existe pas d'algorithme universel pour la transmission des réalités, et chaque texte exige une stratégie particulière. La nouvelle « *Carmen* » constitue un matériau particulièrement représentatif en raison de sa nature culturelle multistratifiée — un auteur français y représente la réalité espagnole, ainsi que les mondes rom et basque, pour un lecteur français —, tandis que la traduction ukrainienne demeure jusqu'à présent peu étudiée du point de vue traductologique.

Les **méthodes de recherche** utilisées comprennent l'analyse et la synthèse de la littérature scientifique, la méthode d'échantillonnage continu, l'analyse comparative, descriptive et traductologique.

L'objet de ce travail sont les réalités ethnographiques et les insertions allophones dans la nouvelle « Carmen » de P. Mérimée ; le sujet — les procédés de leur restitution dans la traduction ukrainienne et leur rôle dans la préservation de la couleur nationale. Le corpus comprend le texte intégral de la nouvelle ainsi que sa traduction ukrainienne réalisée par Kateryna Babkina (2018) – 112 p. , à partir desquels a été constitué un ensemble d'unités ethnographiques et d'insertions allophones.

Sur le plan théorique, cette recherche contribue à une meilleure compréhension du fonctionnement des réalités ethnographiques et des insertions allophones dans un texte littéraire à la couleur multistratifiée, ainsi que des limites et des possibilités de la stratégie d'étrangéisation dans la traduction littéraire dans le couple linguistique français–ukrainien. Les résultats peuvent être utilisés dans l'enseignement de la théorie et de la pratique de la traduction, de la linguoculturologie, de l'interprétation du texte littéraire, ainsi que dans l'activité pratique des traducteurs travaillant avec le lexique culturellement marqué.

Dans **le premier chapitre** de notre mémoire de licence, nous avons examiné les fondements théoriques de l'étude des réalités ethnographiques. Il est établi que la réalité, en tant qu'unité véhiculant une information ethnoculturelle, appartient au lexique sans équivalents et constitue l'un des objets les plus complexes de la traduction. Une attention particulière a été accordée à la classification thématique de S. Vlahov et S. Florin, aux procédés de traduction décrits par R. Zorivchak, T. Kyiak et I. Korunets, ainsi qu'à l'opposition des stratégies de domestication et d'étrangéisation théorisée par F. Schleiermacher et L. Venuti. La spécificité de la nouvelle « Carmen » a également été mise en lumière comme texte à plusieurs strates culturelles, dans lequel la couleur exotique naît à l'intérieur même de l'original.

Le deuxième chapitre est consacré à l'analyse pratique de la traduction. Les unités relevées ont été classées en cinq groupes — réalités du quotidien, sociales, culturelles, géographiques et insertions allophones (romanies et basques) — auxquels s'ajoute une catégorie particulière, celle des réalités descriptives françaises et des tournures culturellement marquées, mises en évidence par notre étude. L'analyse comparée de

l'original et de la traduction a permis d'établir que K. Babkina recourt à l'ensemble des procédés disponibles, mais avec une nette prédominance de ceux qui préservent la forme étrangère de l'unité : le transcodage, le maintien du graphisme original des insertions et un système d'annotations auctoriales et traductoriales. Les procédés d'adaptation — équivalent fonctionnel et traduction descriptive — sont employés ponctuellement.

Nous avons conclu que la stratégie dominante de la traduction est l'étrangéisation. Ce choix n'est pas arbitraire : il est dicté par la nature même de l'original, dans lequel la couleur nationale n'est pas un arrière-plan, mais l'objet même de la représentation. La traductrice a su préserver non seulement les unités lexicales, mais aussi la posture même de l'auteur-ethnographe qui introduit le mot étranger en l'expliquant aussitôt par une note. Les pertes relevées — atténuation de la connotation, affaiblissement de l'ancrage ethnique des parémies, limites de la traductibilité dans les jeux de mots et dans les éléments enracinés dans la langue même de l'original — sont objectives et inhérentes à la nature du lexique sans équivalents. La recherche confirme ainsi que la traduction des réalités ethnographiques constitue un moyen efficace de préserver la couleur nationale, à condition que la stratégie choisie soit en accord avec la nature même du texte source.